

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗВО УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Освітня програма:

«Християнська педагогіка та організація дозвілля»

Магістерська робота

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН У
СТАРШОКЛАСНИКІВ НА КАТЕХИТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ В УГКЦ

Студентки 2 курсу: с. Марії Іванюк

Науковий керівник: о. д-р Богдан Тимчишин

Доктор богослов'я

Львів 2022

Іванюк М. С. Формування культури сімейних відносин у старшокласників на катехитичних заняттях в УГКЦ: Магістерська робота: (042 «Богослов'я») / М. С. Іванюк / Український католицький університет. Кафедра богослов'я; Наук. кер: STD о. Богдан Тимчишин – Львів: УКУ, 2022. 82 с.

Анотація. У магістерській роботі подано визначення сім'ї, на яких підставах вона створюється і хто до неї належить, що є основою подружнього життя, зміст сімейних відносин, права та обов'язки членів сім'ї, функції, які вона виконує, стилі цих взаємовідносин, сучасний стан сімей в Україні, соціально-психологічні характеристики старшокласників та їх взаємний вплив одне на одне. Проаналізовано процес морального виховання учнів старших класів, у катехитичних програмах; представлено тісний зв'язок між формуванням моральних цінностей старшокласників у сім'ї та парафіяльній спільноті; запропоновано шляхи оптимізації формування сімейних цінностей у старшокласників.

Ключові слова: сім'я, сімейні взаємовідносини, права і обов'язки, старшокласники, моральне виховання, моральні цінності, катехитичні програми, парафіяльна спільнота.

Abstract. The master thesis defines the family, on what grounds it is created and who belongs to it, which is the basis of marriage; the content of family relations rights and responsibilities of family members, the functions they perform, styles of relationships, the current state of families in Ukraine, socio-psychological high school students characteristics and their mutual influence on each other. The process of moral education of high school students in catechetical programs is analyzed; the close connection between the formation of moral values of high school students in the family and the parish community is presented; ways to optimize the family formation values in high school students are proposed.

Keywords: family, family relationships, rights and responsibilities, high school students, moral education, moral values, catechetical programs, parish community.

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ 1. КУЛЬТУРА СІМЕЙНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН	6
1.1. Зміст сімейних взаємовідносин у християнському вченні та нормативно-правових документах	6
1.2. Стилї взаємовідносини у сім'ї	14
1.3. Соціально-психологічні характеристики старшокласників	25
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ НА КАТЕХИТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ	36
2.1. Роль сім'ї у формуванні культури сімейних відносин у старшокласників	36
2.2. Роль парафіяльної спільноти у формуванні культури сімейних відносин у старшокласників.	42
2.3. Зміст процесу морального виховання старшокласників у катехитичних програмах УГКЦ	48
2.4. Шляхи оптимізації формування культури сімейних відносин для старшокласників	55
ВИСНОВКИ	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	67
ДОДАТКИ	74

ВСТУП

Функціонування людини в великій мірі залежить від реалізації різних потреб. Багато потреб доросла людина може задовольнити сама, але також є такі потреби, які неможливо зреалізувати без іншої людини. Підтвердженням потреби в іншій людині є книга Буття, в якій сам Господь вже на самому початку книги говорить: *«Не добре чоловікові бути самому; сотворю йому поміч відповідно для нього»* (Бут 2,18). Бог, створивши жінку для Адама, дає початок сім'ї, яка впродовж історії виконує важливу місію продовження роду і творення суспільства через народження і виховання дітей.

Сім'я є не лише творцем культури і запорукою стабільності в державі, але й місцем Божого Об'явлення та освячення людства. В існуванні міцної, морально та духовно здорової сім'ї зацікавлене кожне суспільство. Адже сім'я є підґрунтям добробуту країни, відповідно її невдачі чи успіхи обертаються втратами чи здобутками для всього суспільства¹.

Ця тема є актуальною, оскільки в теперішньому часі сім'я зазнала антропологічно-культурних змін, які впливають на всі форми життя, де з одного боку в сім'ї зростає свобода і справедливий поділ обов'язків, а з іншого загрожує крайній індивідуалізм, через який знецінюються сімейні зв'язки і кожен член сім'ї трактується як окремий острів, який формує сам себе згідно своїх прагнень, а самі прагнення сприймаються як абсолютні вартості. Задоволення такого індивідуалізму і споживацтва призводить до нетерпимості і агресії. Свобода вибору робить можливим планувати своє життя і розвивати найкраще для особи, але якщо особа не має шляхетної мети та самодисципліни, то свобода перероджується у нездатність щедро дарувати себе іншим. Це призводить до вибору великою кількістю осіб, самотнього життя або статевих відносин без співжиття². Крім того сім'ї щораз частіше розпадаються, або навіть не беруть шлюбу. Згідно статистичних даних, в Україні виявлено понад

¹ Культура сімейних відносин <<https://studopedia.eu>> (26.05.2015).

² ФРАНЦИСК, Апостольська адгортація до єпископів до священників і дияконів до богопосвячених осіб, до християнських подружжів і до всіх мирян про любов у родині *Amoris Laetitia* [Радість Любові], (19 березня 2016) / перекл. О. Кривобочок, §§ 32-33.

60% розлучень, серед яких більша половина припадає на період перших двох років подружнього життя³. Вважається, що основними причинами розлучення молодих сімей є викривлене уявлення про сім'ю, неготовність до подружнього життя через страх брати відповідальність за іншу людину на все життя та брак християнських цінностей⁴. Інші причини є похідними від цих.

Великі проблеми, на які натрапляє сучасна сім'я, показують, що досягнення особою сексуальної і соціальної зрілості не дає гарантії благополуччя сім'ї та призводить до зміни її структури, стилю відносин між батьками та дітьми, збільшенню кількості сімейних конфліктів.

Також в Інтернеті, рекламі, кіно часто можемо побачити пропаганди щодо свободи сексуальних і навіть гомосексуальних стосунків. Це призводить до неправильного розуміння і бачення сім'ї. Тому існує необхідність катехитичних занять, на яких старшокласників можна було б підготувати до життя в сім'ї, виховуючи у них християнські, моральні та сімейні цінності, які розкриють сутність сім'ї і стануть міцним фундаментом їхнього подружнього життя.

Проблематикою даного дослідження є занепад християнських цінностей у сім'ї, яка є домашньою Церквою і який вплинув на послаблення розуміння цінності Церкви. Це у свою чергу зменшує активну участь у житті Церкви, яка проявляється зокрема у відвідуванні катехитичних занять. Важливо здійснити детальний порівняльний аналіз діючих програм в Українській Греко-Католицькій Церкві, запропонувати шляхи їх покращення, враховуючи сучасні умови, програми, фактори впливу. Провідними видами діяльності досліджуваного віку є соціальне та особистісне самовизначення, вибір професії та життєвого шляху, формується морально-психологічна готовність до життя в сім'ї, що робить цей вік надзвичайно важливим для формування християнської культури сімейних відносин.

³ Україна – на першому місці в Європі за кількістю розлучень, 23.08.2015, <<https://expres.online/archive/main/2015/08/23/148726-ukrayina-pershomu-misci-yevropi-kilkistyru-rozluchen>>.

⁴ Кожна друга подружня пара розлучається – причини, 18.03.2017, <<https://ukr.media/ukrain/296996>>. Щодо проблем формування ставлення молоді до сімейного життя, <http://www.rusnauka.com/18_NiIN_2007/Psihologia/22743.doc.htm>. Україна – на першому місці в Європі за кількістю розлучень.

Метою цієї роботи є проаналізувати процес формування культури сімейних відносин у старшокласників на катехитичних заняттях та запропонувати шляхи оптимізації.

Для того, щоб досягнути мету були поставлені такі **завдання**:

1. Проаналізувати зміст і типологію стилів сімейних відносин;
2. Розглянути соціально-психологічні характеристики досліджуваної вікової групи;
3. Розглянути роль сім'ї і парафіяльної спільноти у формуванні культури сімейних відносин у старшокласників;
4. Здійснити аналіз процесу морального виховання старшокласників у катехитичних програмах УГКЦ;
5. Запропонувати шляхи оптимізації формування культури сімейних відносин для старшокласників.

Дослідження буде проводитись за допомогою **наукових методів**: аналізу, синтезу, узагальнення, порівняння, індукції, дедукції та класифікації наукових джерел.

Межами роботи буде поєднання принципів, підходів, методів психолого-педагогічних наук, катехитичного й пасторального богослов'я. Вивчення формування культури сімейних відносин буде обмежено віковою групою учнів старшої школи (14-15 – 17-18 років); буде здійснюватися аналіз та порівняння катехитичних програм УГКЦ.

Об'єктом роботи є формування культури сімейних відносин учнів старших класів;

Предмет роботи є формування культури сімейних відносин старшокласників на катехитичних заняттях

Оригінальність даної праці полягає у тому, щоб досі не було проведено жодних досліджень на дану тему з відповідною категорією осіб. Також слід зазначити, що переосмислення, порівняння та пошук нових підходів до формування культури сімейних відносин у старшокласників на катехитичних заняттях передбачає новизну та оригінальність.

Для досягнення поставленої мети та завдань робота буде складатися зі вступу, двох розділів, висновку, списку використаної літератури та додатків. В першому розділі на основі, Катехизму Католицької Церкви, Катехизму Української Греко-Католицької Церкви, Кодексу Канонів Східних Церков, Апостольської Адгортації Святішого Отця Франциска «Радість Любові» Сімейного Кодексу України, Сімейного права, посібників і підручників із соціології, педагогіки, психології, етики, соціальної педагогіки які стосуються сім'ї, сімейного виховання та соціально-психологічних характеристик старшокласників та інших джерел є представлено визначення сім'ї, на яких підставах вона створюється і хто до неї належить, що є основою подружнього життя, зміст сімейних відносин права та обов'язки членів сім'ї, функції, які вона виконує, стилі цих взаємовідносин, сучасний стан сімей в Україні, соціально-психологічні характеристики старшокласників та їх взаємний вплив одне на одне.

В другому розділі на основі документів Церкви таких як Папська Рада у справах сім'ї, Апостольської Адгортації Святішого Отця Франциска «Радість Любові», Катехизму Католицької Церкви, Катехизму Української Греко-Католицької Церкви, Загального катехитичного довідника, Катехитичного правильника УГКЦ, Апостольського поучення про катехизу в наш час, різних матеріалів конференцій, катехитичних посібників «Тіло – храм Святого Духа», «Життя людини у Христі», «Крок до зрілості» та інших джерел проаналізовано процес морального виховання учнів старших класів, у катехитичних програмах і представлено тісний зв'язок між формуванням моральних цінностей і сім'єю та парафіяльною спільнотою, та запропоновано шляхи оптимізації формування сімейних цінностей.

Розділ I

Культура сімейних взаємовідносин

1.1. Зміст сімейних взаємовідносин у християнському вченні та нормативно-правових документах

«Так-то полишає чоловік свого батька й матір і пристає до своєї жінки, і стануть вони одним тілом» (Бут 2,24).

Сім'я – це найперша інституція, яка була заснована самим Богом, про що читаємо вже на початку книги Буття (Бут 2,24). Спільність подружнього життя була також унормована Божими законами. У Святому Письмі знаходимо багато розповідей про різні родини, покоління, любовні історії та родинні кризи, починаючи від Адама і Єви у книзі Буття (Бут 4) і закінчуючи описом шлюбу Агнця і Нареченої у книзі Одкровення (Одк 21,2.9)⁵. Подружжя протягом століть зазнавало величезних змін у різних культурах, громадських структурах та духовних укладах, але навіть попри те, воно не є лише людською установою.⁶ Сімейне життя також було унормоване Церковними і державними законами. Найперше розглянемо зміст сімейних відносин згідно вчення Церкви, для цього подивимося, що пише про подружжя офіційний документ Католицької Церкви Кодекс Канонів Східних Церков⁷.

Сім'я є однією з найбільших цінностей, які впродовж тисячоліть своєї історії надбало людство. Немає культури, народу чи країни, які, не маючи у своїй основі сім'ї, вижили і продовжували б існувати⁸. «Християнське подружжя – це не тільки природна спорідненість, спільне життя і досвід, а й

⁵ ФРАНЦИСК, *Amoris Laetitia*, § 8.

⁶ СИНОД УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ, *Катехизм Католицької Церкви*, Жовква: Місіонер 2002, § 1603.

⁷ Кан. 776 – § 1. Подружній союз, заснований Творцем і наділений його законами, завдяки якому чоловік і жінка за невідкличною особистою згодою утворюють взаємну спільність усього життя, за своєю природою призначається для добра супругів та народження і виховання дітей.

§ 2. З установи Христа правосильне подружжя між хрещеними є тим самим святою тайною, якою на зразок бездоганної злуки Христа з Церквою Бог об'єднує їх і вони немов освячується та зміцнюється ласкою тайни.

§ 3. Істотними прикметами є одність і нерозривність, які в подружжі між хрещеними набувають особливої сили з огляду на святу тайну.

Кан. 777 – на підставі подружжя між супругами виникають рівні права й обов'язки в тому, що стосується спільності подружнього життя.

Кодекс Канонів Східних Церков, Рим: Видавництво оо. Василіян 1993.

⁸ XXII МІЖНАРОДНИЙ КОНГРЕС РОДИНИ, *Родина – спільнота любові*, Київ: Дух і літера 2007, 62.

місце Божого Об'явлення та освячення людства»⁹. Сім'я – це союз любові між чоловіком та жінкою, який був заснований самим Творцем і, між охрещеними, був піднесений до гідності святого Таїнства. Через це Таїнство Любові особи покликані досягнути в Бозі повноту буття¹⁰. У подружжі, чоловік і жінка єднаючись у любові в «одне тіло» утворюють нерозривну єдність, яку Ісус Христос підтверджує у Євангелії від Матея (Мт 19,6.8) і творять «домашню Церкву». Господь через подружжя здійснює історію спасіння¹¹. Про що написано також у молитві Чину Вінчання¹².

У Своєму спасительному Промислі Христос, прийшовши на весілля у Кану Галилейську, хотів показати цінність законного подружжя і народження дітей з нього. Фундаментом християнського подружжя є Христова заповідь любові: «Як я був полюбив вас, так любіть і ви один одного!» (Йо 13,34). У Своєму Промислі Бог від початку передбачив поєднання чоловіка і жінки у подружжі як зв'язку любові, тому «любов чоловіка і жінки у подружжі є тією силою, з якої виростає міцна сім'я і на якій будується здорове суспільство»¹³.

На перших сторінках святого Письма читаємо: «І сотворив Бог людину на свій образ; на Божий образ сотворив її; чоловіком і жінкою сотворив їх. І благословив їх Бог і сказав їм: "Будьте плідні й множьте і наповняйте землю та підпорядкуйте її собі"» (Бут 1,27-28). Отже, вже від самого початку, своїм природнім характером, подружній союз спрямований для добра подружжя та народжування і виховання дітей. Оскільки сам Господь є Творцем глибокої спільності подружнього життя і любові, то це життя є унормоване Його законами. В самій природі чоловіка і жінки закладене покликання до

⁹ СИНОД ЄПІСКОПІВ УГКЦ, *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, Львів: Свічадо 2012, § 471.

¹⁰ *Катехизм Католицької Церкви*, § 1601.

КОМІСІЯ У СПРАВАХ КАТЕХИЗАЦІЇ ПРИ ПАТРІАРХІЙ КУРІЇ, *Життя у Христі. Моральна Катехиза*, упоряд. С. Шевчук, Львів: Український Католицький Університет 2004, 62.

¹¹ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §§ 471-473.

ФРАНЦІСК, *Amoris Laetitia*, §§ 62-63.

Життя у Христі. Моральна Катехиза, 63.

¹² Ти благословив раба Твого Авраама, і лоно Сарі розкрив, і вчинив його батьком численних народів; Ти дарував Ісаакові Реваку і плід їх благословив; Ти злучив Якова з Рахилею і від нього дванадцять патріархів явив; Ти з'єднав Йосифа з Асинею і як плід дітородження Єфрема й Манасію їм дарував; Ти злучив Захарію і Єлисавету і сина їх як предтечу пречистого Твого рождства показав; Ти виростив плоттю із кореня Єсеєвого Приснодіву, і з Неї воплотився і народився на спасення роду людського.

Прийдіте Поклонімся, Молитовник. 5-те видання, Львів: Свічадо 2013, 163-164.

¹³ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §§ 474-476.

подружнього життя – це стверджує святе Письмо: «Не добре чоловікові бути самому; сотворю йому поміч, відповідну для нього» (Бут 2,18). Жінка є «тілом від тіла чоловіка» (Пор. Бут 2,23) і створена чоловікові для допомоги «Так-то полишає чоловік свого батька й матір і пристає до своєї жінки, і стануть вони одним тілом» (Бут 2,24). Плідна любов показує Бога як Творця і Спасителя і символізує внутрішнє життя Бога. Єдність Трьох Божих Осіб є сопричастям любові, бо має в собі батьківство, синівство і любов, якою є Святий Дух, а родина є живим відображенням любові. Це вказує на задум Творця, який заснував подружжя для нерозривної єдності і любові. Ця любов є доброю і благословенною Богом, тому призначена на зразок вічної і абсолютної любові бути плідною і оберігати життя¹⁴.

В основу подружнього союзу поставлено нерозривність шлюбних зобов'язань, які свідомо і добровільно беруть на себе чоловік та дружина. Оскільки подружній союз укладається на все життя, то для його правосильності не має бути розриваючих перешкод¹⁵, а також чоловік та дружина повинні скласти подружню згоду, «яка є актом волі, на підставі якого через нерозривний союз чоловік і жінка взаємно віддають себе і для утворення подружжя приймають одне одного. Ніяка людська влада не може заступити подружню згоду»¹⁶, «для того, щоб подружня згода могла заіснувати, потрібно, щоб особи, які одружуються принаймні знали, що подружній союз є тривалим союзом між чоловіком та жінкою і є спрямований через певну статеву співдію для народжування дітей»¹⁷.

Діти у сім'ї займають важливе місце, особливо в Старому Завіті. Вони є спадком Господнім, нагородою і, впродовж історії спасіння, знаком повноти родини. У Новому Завіті родина стає домашньою церквою. Згідно бачення Святого Письма, сім'я є середовищем для катехизації дітей, в якому батьки стають першими учителями віри для своїх дітей. Тому батьки повинні

¹⁴ Катехизм Католицької Церкви, §§ 1601-1605.

ФРАНЦІСК, *Amoris Laetitia* §§ 11-13.

¹⁵ Див. додаток 1.

¹⁶ Пор. Кодекс Канонів Східних Церков, Кан. 817 §§1-2.

¹⁷ Пор. Там само, Кан. 819.

відповідально виконувати цю освітню місію, а діти покликані прийняти Божу заповідь «Шануй твого батька і матір твою» (Вих 20,12) і її виконувати. Але, незважаючи на те, що діти повинні слухати батьків, вони не є власністю сім'ї і в майбутньому вони зроблять свій життєвий вибір. Подібно як Ісус Христос є послушний своїм батькам, але пізніше залишає їх задля виконання іншої місії¹⁸.

Тому для створення сімейного життя важливо знати, що «сім'я є природним середовищем первинної соціалізації дитини, джерелом її матеріальної та емоційної підтримки, засобом збереження та передавання культурних цінностей»¹⁹. З моменту народження дитини сім'я покликана, через 2.Зрозумну організацію життя, виховувати дитину до життя та діяльності, передавати позитивний набутий досвід, всебічно формувати її особистість, духовні та моральні цінності через власний приклад оснований на духовно-моральному аспекті. Ефективність виховання залежить від подружньої вірності, батьківського авторитету, відданості обов'язку виховання та любові до дітей, сумлінно виконують працю та сімейні обов'язки, беруть активну участь у громадському житті, цікавляться не лише шкільними, але й позашкільними справами дітей, шанують людську гідність. Оскільки саме батьки є першими вихователями своїх дітей, тому завдяки їхньому розумному поєднанню виховного впливу, виховання дитини стає повноцінним²⁰.

Не менш важливе місце посідала сім'я у суспільстві і також була унормована державними законами, тому далі ми їх розглянемо. Розпочнемо з сімейного кодексу України, який є основним документом, що визначає основні норми укладення подружжя та сімейного життя²¹. Отже, сім'я – це соціальна

¹⁸ ФРАНЦИСК, *Amoris Laetitia*, §§ 14-18.

¹⁹ А. Шиделко, Етика і психологія сімейного життя, навчально методичний посібник, Львів: Анна Шиделко 2009, 78.

²⁰ А. Шиделко, Етика і психологія сімейного життя, 78-80.

²¹ 1. Сім'я є первинним та основним осередком суспільства.

2. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно.

Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає.

3. Права члена сім'ї має одинока особа.

4. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства.

група заснована на подружньому союзі чоловіка та дружини і родинних зв'язках між батьками, дітьми, сестрами, братами та іншими родичами, які ведуть спільне господарство і проживають разом²². Вона складається з: чоловіка і жінки, поєднаних між собою шлюбом; їхніх власних або усиновлених дітей; кровних родичів та інших осіб, пов'язаних з подружжям родинними зв'язками²³. Члени сім'ї поєднані між собою спільним проживанням, родинними відносинами та спільним формуванням і задоволенням, біологічних, емоційних та соціально-економічних потреб²⁴.

Основою життєдіяльності сім'ї є взаємна відповідальність, спільний побут, економічний і морально-психологічний уклад та виховання дітей. В сім'ї забезпечується соціалізація та самореалізація її членів та захист від проблем. Вона сприяє формуванню особистості та збереженню психічного здоров'я суспільства, через виконання функцій, які забезпечують почуття стабільності, емоційної рівноваги і безпеки, а також умови для розвитку особистості її членів. Стабільна і добре функціонуюча сім'я дає можливість, членам, які її складають, задовольнити потреби любові, розуміння і поваги, емоційної близькості, визнання та інші. А також створює умови для самореалізації і самоствердження, збагачення та розвитку своєї особистості²⁵.

Сімейні взаємовідносини – це майнові і немайнові відносини, які виникають із шлюбу, усиновлення, опіки, кровного споріднення, піклування та на інших підставах, які не суперечать моральним засадам суспільства та є врегульовані нормами сімейного права²⁶. Його основним джерелом в нашій державі є Сімейний Кодекс України (СКУ). Він визначає умови і порядок одруження, засади шлюбу, регулює немайнові та майнові відносини між

Законодавство України - Верховна Рада, Сімейний кодекс України, Київ: Правова єдність 2019, стаття 3.

²² Сімейні правовідносини. Підстави виникнення, зміни та припинення сімейних правовідносин <<https://pidruchniki.com>>.

²³ Л. Маценко, Педагогіка сімейного виховання. Підручник, Київ: НУБіП України 2015, 9.

²⁴ Б. Ковбас – В. Костів, Родинна педагогіка. Основи родинних взаємовідносин, том 1, Івано-Франківськ: [б. в.] 2002, 12.

²⁵ Л. Маценко, Педагогіка сімейного виховання. Підручник, 17-19.

²⁶ Сімейні правовідносини. Підстави виникнення, зміни та припинення сімейних правовідносин <<https://pidruchniki.com>>.

чоловіком, дружиною, батьками, дітьми та іншими членами сім'ї²⁷.

Зміст цих взаємовідносин складають особисті немайнові і майнові права та обов'язки дружини та чоловіка, які об'єднані між собою шлюбом зареєстрованим в органі державної реєстрації актів цивільного стану. Законом України визнано такі особисті права подружжя:

- Право на материнство;

Дружина має право бути матір'ю. Небажання чи нездатність чоловіка зачати дитину може бути причиною, щоб розірвати шлюб.

- Право на батьківство;

Чоловік має право бути батьком. Небажання чи нездатність дружини народити дитину може бути причиною, щоб розірвати шлюб.

- Право чоловіка та дружини на повагу до своєї індивідуальності;

Чоловік та дружина мають рівне право на повагу до своєї особистості, своїх уподобань та звичок.

- Право чоловіка та дружини на фізичний і духовний розвиток;

Чоловік та дружина мають рівне право виявляти свої здібності, здобувати освіту, обирати заняття та професії, відповідні до їх підготовки та освіти, створювати умови для праці та відпочинку.

- Право чоловіка та дружини на зміну прізвища;

Укладаючи шлюб, подружжя може за власним бажанням обрати прізвище одного з них як спільне, приєднати прізвище нареченої чи нареченого до свого або зберегти своє дошлюбне прізвище.

- Право чоловіка та дружини на спільне вирішення життєвих питань та розподіл обов'язків;

Чоловік та дружина у сім'ї мають рівні права та обов'язки, тому всі життєві питання подружжя вирішує спільно. Це також стосується виховання дітей та обрання на них засобів впливу, виконання сімейних обов'язків та розподілу сімейного бюджету.

²⁷ В. Мельник та ін., Сімейні цінності: практико-орієнтований посібник до навчальної програми «сімейні цінності» (9 годин), Івано-Франківськ: НАІР 2014, 33.

- Обов'язок подружжя дбати про сім'ю;

Чоловік та дружина є зобов'язані турбуватися про сім'ю та ставитися з розумінням до прав один одного.

- Право чоловіка та дружини на особисту свободу та недоторканість²⁸.

Для цих відносин є притаманні такі ознаки:

1) Специфічний суб'єктний склад, суб'єктами якого, згідно сімейного кодексу, можуть бути тільки фізичні особи, поєднані між собою кровним спорідненням, шлюбом, відносинами усиновлення, піклування, опіки до яких сімейний кодекс встановив наступний перелік учасників сімейних взаємовідносин, між якими регулює сімейні особисті майнові і не майнові відносини: подружжя, діти, батьки, усиновлені, усиновлювачі, дід, баба, прадід, прабаба, онуки, правнуки, рідні сестри, рідні брати, вітчим, мачуха, пасинок, падчерка.

2) Тривалий характер, в основі якого лежать суспільні або інші близькі відносини призначені, за своєю природою до тривалого існування.

3) Невідчужуваність сімейних прав та обов'язків, які є мірою можливої та необхідної поведінки учасника сімейних взаємовідносин і можуть мати особистий немайновий чи майновий характер.

4) Можливість суб'єктів сімейних правовідносин виступати учасниками одразу кількох сімейних правовідносин²⁹.

Розглянувши подружжя згідно вчення Церкви і нормативно-правових документів, можемо побачити у них багато спільного і багато навпаки суперечного, але також є характеристики, які взаємодоповнюються. Отже, Сім'я, як в церковному вченні, так і в суспільстві, була і є великою цінністю. Вона засновується на подружньому союзі (шлюбі) чоловіка і дружини. Для укладення шлюбу потрібна взаємна особиста згода. Члени сім'ї поєднані між

²⁸ Є. Харитонova та ін., Сімейне право України, Навчальний посібник, Кам'янець-Подільський: Істина 2008, 56-67.

Т. Кобзева – В. Шапіро, Сімейне право України, Навчальний Посібник, Суми: Сумський державний університет 2015, 28-31.

В. Мельник та ін., Сімейні цінності, 33-34.

²⁹ Т. Кобзева – В. Шапіро, Сімейне право України, 18.

собою спільним проживанням та мають рівні права й обов'язки. Сім'я – це не тільки природна спорідненість і досвід, а й (згідно вченням Церкви) місце Божого Об'явлення та освячення людства.

Подружжя, у вченні Церкви, піднесене до гідності святої Тайни і воно має бути нерозривним, в той час, як в суспільстві дозволяється розірвання шлюбу. В Церкві шлюб укладається між охрещеними особами і перед священнослужителем, а в суспільстві особи, які бажають укласти шлюб, звертаються до органу державної реєстрації актів цивільного стану, хоча в Україні цивільний шлюб може бути доповнений церковним, але для того щоб укласти церковний шлюб, потрібно найперше укласти цивільний.

Отже, сім'я має важливе значення як для держави так і Церкви. В церковному розумінні сім'я є образом Триєдиного Бога, даром даним подругам для їхнього освячення і спасіння, правдивим знаком єдності і любові Христа і Церкви. Наречені, укладаючи шлюб, взаємно обіцяють повний дар з себе, відкритість на життя і вірність. Вони визнають дані Богом дари і свідомо та зріло в ім'я Бога та перед Церквою складають присягу дотримуватися взаємних зобов'язань³⁰. Подружжя укладають на ціле життя і воно призначене для добра подружжя та народження і виховання дітей. В розумінні держави сім'я – це складна соціальна інституція, яка охоплює всі сфери життєдіяльності людини та особистісні, державні, матеріальні й духовні рівні соціальної практики. Вона складає основу суспільства і є соціальним складним організмом³¹. В існуванні міцної, морально та духовно здорової сім'ї зацікавлене кожне суспільство. Адже сім'я є підґрунтям добробуту країни, відповідно її невдачі чи успіхи обертаються втратами чи здобутками для всього суспільства³².

В теперішньому часі сім'я зазнала антропологічно-культурних змін, які впливають на всі форми життя, де з одного боку в сім'ї зростає свобода і справедливий поділ обов'язків, а з іншого загрожує крайній індивідуалізм,

³⁰ ФРАНЦИСК, *Amoris Laetitia*, §§ 71-73.

³¹ А. Барбінова, Сімейні цінності учнів професійно-технічного навчального закладу: зміст, структура, умови виховання, // Витоки педагогічної майстерності, серія «педагогічні науки», Вип. 15, Полтава: 2015, 67.

³² Культура сімейних відносин <<https://studopedia.su>> (26.05.2015).

через який знецінюються сімейні зв'язки і кожен член сім'ї трактується як окремих острів, який формує сам себе згідно своїх прагнень, а самі прагнення сприймаються як абсолютні вартості. Задоволення такого індивідуалізму і споживацтва призводить до нетерпимості і агресії. Свобода вибору робить можливим планувати своє життя і розвивати найкраще для особи, але якщо особа не має шляхетної мети та самодисципліни, то свобода перероджується у нездатність щедро дарувати себе іншим. Це призводить до вибору великою кількістю осіб, самотнього життя або статевих відносин без співжиття³³. Також щораз частіше реклами, радіо, кіно, преси, Інтернет пропагують переваги цінностей матеріальних над християнськими, свободу в сексуальних та гомосексуальних відносинах. Часто можемо почути аргументи, що «сім'я і шлюб це не єдина можливість для суспільства продовжити своє існування»³⁴. Така зміна цінностей спричиняє велику небезпеку для людства. Адже «руйнуючи сім'ю й сімейні цінності ми руйнуємо людське суспільство та його майбутнє»³⁵.

1.2. Стили взаємовідносин у сім'ї

Сім'я – це спільність любові і життя між чоловіком та дружиною. Подружжя любов є в центрі, вона включає і поєднує почуттєвий і еротичний вимір і спричиняє взаємне дарування себе, що відповідає Божому плану. Подружжя пара, будучи вкоріненою в Христі, через Таїнство Подружжя, творить «домашню церкву». Бенедикт XVI у своїй енцикліці «*Caritas in veritate*» наголосив на важливості любові у подружжі, оскільки вона є основою суспільного життя і місцем навчання досвіду спільного добра³⁶.

У сім'ї особи найбільш природно задовольняють свої особистісні важливі потреби, набувають соціальних необхідних навичок, опановують культурні

³³ ФРАНЦИСК, *Amoris Laetitia*, §§ 32-33.

³⁴ XXII МІЖНАРОДНИЙ КОНГРЕС РОДИНИ, Родина – спільнота любові, 63.

³⁵ Там само, 63.

³⁶ ФРАНЦИСК, *Amoris Laetitia*, §§ 67-70.

норми та фундаментальні стереотипи поведінки, реалізують емоційні переваги, отримують психологічну підтримку і захист.

З розвитком структурної організації сім'ї пов'язані психологічні функції, які впливають на характер взаємодії між членами сім'ї та з зовнішнім оточенням, а також спрямовані на задоволення потреб членів сім'ї. Виконання сім'єю функцій має важливе значення для членів сім'ї, родичів та суспільства³⁷.

В суспільстві сім'я традиційно виконує різні функції³⁸, але найважливішою особливістю виконання функцій сім'ї є їх комплексність. Вона, через взаємодію родичів, найповніше поєднує і задовольняє потреби членів сім'ї, які охоплюють такі основні групи: матеріальні умови життєдіяльності, психологічна та фізична близькість, потреби материнства любові, опіки та сімейного спілкування.

Сімейні функції визначають основний зміст сімейних та соціальних ролей, які є розділені між членами рольової структури. Процес виникнення сімейної рольової структури вказує на становлення сім'ї як соціальної спільноти, адаптацію подружжя та створення спільного стилю життя. Сімейні ролі у традиційній сім'ї закріпилися відповідно до статі: чоловік є відповідальний за матеріальне забезпечення та сексуальні відносини, а жінка відповідає за виховання дітей й ведення господарства. В егалітарній (рівноправній) сім'ї ролі є порівну розподілені³⁹.

Вибір прийняття однієї чи іншої ролі не є відокремлена від формування взаємовідносин між членами сім'ї. Тому, розглядаючи сімейні функції та ролі, можемо розуміти, що взаємовідносини у сім'ї не можуть відразу складатися, вони формуються і змінюються протягом розвитку сім'ї⁴⁰.

В сім'ї важливою характеристикою є її структура – кількість членів і склад сім'ї та система сімейних взаємовідносин, яка охоплює відносини спорідненості, влади і авторитету, горизонтальні (між чоловіком і жінкою) та вертикальні (між батьками і дітьми) зв'язки, рольову взаємодію як єдність

³⁷ Л. Помиткіна та ін., Психологія сім'ї. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, Київ: Національний авіаційний університет 2010, 36-37.

³⁸ Див. додаток 2.

³⁹ Основні ролі членів егалітарної сім'ї див. додаток 3.

⁴⁰ Л. Помиткіна та ін., Психологія сім'ї, 38-42.

норм, зразків та установок поведінки, які характеризують ставлення одних членів сім'ї до інших⁴¹.

У системі внутрішньо-сімейних взаємин основним чином виступають стилі подружніх взаємовідносин. За структурою влади вони бувають авторитарні, демократичні і ліберальні. В авторитарному стилі характерним є суворе та беззаперечне підпорядкування одного з подружжя главі сім'ї (яким є у 54% - батько, а в 45,9% мати), та дітей батькам. В демократичному стилі характерною є рівноправність подружжя у вирішенні важливих питань та взаємна повага між членами сім'ї. В ліберальному стилі спостерігається відстороненість, відчуженість між членами сім'ї та байдужість до почуттів та справ іншого⁴².

Сім'ї також класифікують за кількістю дітей і виділяють такі різновиди: бездітні – (де не народилася дитина протягом 10 років життя в подружжі) з усіх сімей вони складають більше 15%, серед таких сімей кожна третя розпадається; одnodітні – у містах складають понад 50% сімей, серед яких кожна друга пара розпадається; малодітні (сім'я, яка має двох дітей), у порівнянні з одnodітною відзначається більшою ніж у три рази стійкістю. В такій сім'ї є краще створені умови, для розвитку комунікативних здібностей дитини, формування її особистості та моральних якостей; і багатодітні (такі сім'ї мають троє і більше дітей), вони розпадаються дуже рідко і мають багато переваг, хоча їх життя в теперішніх умовах пов'язане з матеріальними великими труднощами⁴³.

В сучасному суспільстві в Україні переважає нуклеарна сім'я. Вона охоплює від усіх сімей приблизно 75 %.⁴⁴ Але впродовж останніх десятиліть кількість сімей та зареєстрованих шлюбів постійно зменшується та зростає кількість неповних сімей, в яких в основному матері виховують дітей. Зростає також кількість розлучень. Зменшується народжуваність та кількість

⁴¹ О. Бондарчук, Психологія сім'ї. Курс лекцій, ред.. І. В. Хронюк, Київ: Міжрегіональна Академія Управління Персоналом (МАУП), 2001, 7.

⁴² Б. Ковбас – В. Костів, Родинна педагогіка, 71-72.

О. Бондарчук, Психологія сім'ї, 10-11.

⁴³ М. Лукашевич, Соціологія сім'ї: теорія і практика, навчальний посібник, Київ: ІПК ДСЗУ 2012, 59-60.

⁴⁴ Нуклеарна сім'я, 26.02.2020, <https://uk.wikipedia.org/wiki/>. (26.04.2021).

багатодітних сімей⁴⁵.

Згідно даних розподілу українського населення за сімейною структурою, в 2002 році кількість бездітних сімей становила 17,8%, сімей з дітьми – 46,8%, неповних сімей – 14,4%, осіб, які проживають по одному – 12,3%, інше – 8,1%, а в 2008 році: бездітні – 19,5%, з дітьми – 47%, неповні – 15,1%, проживають по одному – 12,0%, інше – 6,5%.

Ці дані свідчать про негативну тенденцію населення країни у сімейній структурі, оскільки, станом на 2008 рік, бездітні сім'ї становлять п'яту частину, а неповні сім'ї складають 15%. Станом на 2007 рік, згідно даних Держкомстату України, сімей з дітьми в Україні було 6,9 млн, з них 2,3 млн – неповні сім'ї (у 76% таких сімей виховує дітей лише мати). Також збільшується кількість однодітних сімей, які (маючи дітей до 18 років) в 2008 році становили 68,5%⁴⁶.

Також є зміни в розподілі українського населення за шлюбним станом⁴⁷. Ці дані показують, що більшість населення перебуває в зареєстрованому шлюбі. Але іншою виглядає ситуація з абсолютними показниками кількості зареєстрованих шлюбів, зареєстрованих розлучень, народжених дітей та з них народжених поза шлюбом⁴⁸. Кількість шлюбів за два десятиліття зменшилась майже в 2,3 рази. Разом з тим також зменшилась кількість розлучень, але, якщо розглядати кількість розлучень у співвідношенні до кількості шлюбів, то станом на 1990 рік було близько 40% розлучень, а в 2009 році – близько 63%, це показує що кількість розлучень зростає. Однак в цьому є виражені регіональні відмінності: у Закарпатській області розпадається кожен четвертий шлюб, у Львівській, Івано-Франківській, Волинській, Чернівецькій, Рівненській та Тернопільській областях розпадається кожний третій шлюб, у інших регіонах розпадається кожен другий шлюб⁴⁹. В 2012 році співвідношення між

⁴⁵В. Палкін, «Криза української родини – кроки до зникнення сім'ї чи її модернізації» // Народна освіта, номер 1, 2016, 4-9.

⁴⁶ Вісник Львівського Університету, Серія соціологія, вип. 4, Львів: [б_в], 25.06.2010, 235. Цитовано за Сімейна структура населення України та гендерні відносини у родині, Київ: Інститут соціології НАН України. (26.04.2021).

⁴⁷ Див. додаток 4.

⁴⁸ Див. додаток 5.

⁴⁹ Вісник Львівського Університету, Серія соціологія, вип. 4, 236-239. Цитовано за С. В. Узун, Сімейна структура населення України та гендерні відносини у родині.

розлученими і зареєстрованими шлюбами склало 61%, при цьому пари західних регіонів розлучаються в двічі рідше від пар на Сході України⁵⁰.

Найбільша кількість розлучень є зареєстрована серед невіруючих. Серед осіб греко-католикого віросповідання їх менше ніж серед осіб православного віросповідання. Однак у цьому випадку релігійний фактор не є визначальним, він узгоджується з іншими багатьма чинниками. Основними причинами розлучень є передчасне, непродумане одруження, відмінність в характерах та інтересах та пов'язані з цим сімейні конфлікти, подружня зрада, зловживання алкогольними напоями, фінансові труднощі. Тенденція до розлучень, згідно спостережень вітчизняних соціологів є вищою серед осіб, які: проживають в містах, на момент одруження мають менше 20 років, з майбутнім нареченим знайомі менше двох років, до одруження недовго зустрічалися, їхні батьки були нещасливі в шлюбі, не регулярно ходять до церкви, мають різні уявлення щодо обов'язків дружини та чоловіка⁵¹.

У книгах Святого Письма також знаходимо сумну дійсність сім'ї, де присутні біль, насилля, зло а також розлучення, які нищать сім'ю, її спільне життя та любов. Ісус Христос, навчаючи про подружжя (Мт 19,3-9), не випадково поєднував своє навчання з диспутом щодо розлучення і виявляв його темний вимір (гріх), який, відносини між чоловіком і жінкою у любові і чистоті, перетворює у відносини домінування: «І тягти буде тебе до твого чоловіка, а він буде панувати над тобою» (Вих 3, 16)⁵².

Важливо є зазначити, що розлучення батьків є стресом для дитини, що може привести до її антисоціальної поведінки, несприйняття одного з батьків, бажання швидше стати дорослим при умовах послаблення контролю батьків. Досліди виявили, що розлучення батьків, яке переживає дитина більше впливає на її поведінку, ніж смерть одного з батьків або зростання в неповній сім'ї. Також експерти звернули увагу на те, що діти, які зазнали розлучення батьків

⁵⁰ В. Палкін, «Криза української родини – кроки до зникнення сім'ї чи її модернізації», 6.

⁵¹ Сім'я і шлюб в Україні – Соціологія – Навчальні матеріали, https://pidruchniki.com/14990528/sotsiologiya/simya_shlyub_ukrayini, (26.04.2021).

⁵² ФРАНЦИСК, *Amoris Laetitia*, § 19.

гірше вчаться в школі, швидше розпочинають статеве життя і частіше мають дітей поза подружжям, молодшими одружуються і швидше розлучаються як наслідок неправильно сформованих понять про життя в сім'ї. Ця ситуація, що виникла пояснюється економічними проблемами, напруженням у відносинах між розлученими батьками, а також фактом життя у неповній сім'ї⁵³.

За ці два десятиліття, разом із зниженням кількості шлюбів, знизився і рівень народжених дітей в шлюбі і збільшилась кількість народжених дітей поза офіційно зареєстрованим шлюбом, причому кількість народжень поза шлюбом є однаковою для міських і сільських поселень. Позашлюбна народжуваність є більш поширеною на Півдні та Сході України, на Заході вона не є типовою⁵⁴.

На даний час в Україні неповні сім'ї становлять, від загальної кількості, шосту частину. В 95% ці сім'ї складають одинокі мами та їхні діти⁵⁵. Неповні сім'ї є поширені в усіх регіонах нашої країни, але найбільше їх є в таких областях: Харківська, Донецька, Дніпропетровська та Луганська. В Автономній Республіці Крим, в Києві та м. Севастопіль, їх є більше 30% від усіх сімейних осередків. Зростання кількості таких сімей оцінюється неоднозначно, тому що в цьому випадку є деформована виховна функція, діти є більш схильні до протисупільної поведінки, у майбутньому їм важче орієнтуватись в гендерних відносинах суспільства та створити власну повну життєздатну сім'ю⁵⁶.

Згідно даних Міністерства молоді, сім'ї і спорту, українські сім'ї в 2013 році мали: одну дитину – 70%, двох – 24,5% і трьох – 3,7%⁵⁷. У 2017 році багатодітних сімей, які виховували трьох дітей було 245,7 тисяч, чотирьох – 47,9 тисяч, п'ятьох – 17,4 тис, десять і більше дітей – 648 сімей. Але в законодавстві відсутнє розрізнення багатодітних сімей. Загалом в Україні кількість багатодітних сімей становить менше 3%. Найбільше таких сімей є в

⁵³ В. Палкін «Криза української родини – кроки до зникнення сім'ї чи її модернізації», 6.

⁵⁴ Вісник Львівського Університету, Серія соціологія, вип. 4, 236. Цитовано за С. В. Узун, Сімейна структура населення України та гендерні відносини у родині.

⁵⁵ В. Палкін «Криза української родини – кроки до зникнення сім'ї чи її модернізації» 6-7.

⁵⁶ Л. Слюсар, «Сім'я в сучасній Україні: Інституційна криза чи постіндустріальна трансформація», 2007, 33-36.

⁵⁷ В. Палкін, «Криза української родини – кроки до зникнення сім'ї чи її модернізації», 6.

таких областях: Львівська, Рівненська, Одеська, Дніпропетровська, Закарпатська та Донецька⁵⁸. Ці дані показують, що багатодітних сімей є мало і вони не зростають, а навпаки їх стає щораз менше.

Багатодітні сім'ї бувають трьох різновидів⁵⁹. Залежно від різновиду, така сім'я потребує від держави та недержавних (громадських, релігійних) організацій запевнення щодо соціально-педагогічної підтримки, впровадження системних суспільних послуг щодо виконання соціальної праці⁶⁰.

Помилкою є вважати багатодітні сім'ї, через те, що є важко вирішити їх соціальні проблеми, такими, яких повинно утримувати суспільство і держава. Тому що переважно вони мають менший рівень безробіття, більше спрямовані на підвищення рівня освіти своїх членів, також міцніші та більш законослухняні ніж сім'ї, що мають одну-дві дитини. Однак в Україні багатодітні сім'ї, у зв'язку з цим, потребують підтримки щодо соціального захисту, до якої належить не лише матеріальна допомога, але й використання соціально-педагогічної підтримки. Вона передбачає зі сторони державних органів, служб і громадських організацій самовдосконалення і самоактуалізацію багатодітними сім'ями своїх можливостей для подолання проблем, які з'являються, відновлення їх життя у суспільстві, проведення різних інформаційних заходів для підняття гідності сім'ї, пропагування сімейних вартостей та заохочення до батьківства, яке було б свідомим і відповідальним. Усе це сприятиме розширенню сфери соціальних послуг, які отримуватимуть багатодітні сім'ї та дозволить їм брати активну участь в покращенні свого, не лише соціально-економічного, але й морально-духовного й освітнього стану⁶¹.

Члени з благополучних багатодітних сімей вирізняються розвиненими комунікативними навичками, вмінням слухати і говорити, доброзичливі у спілкуванні, з повагою та толерантністю відносяться до співрозмовника,

⁵⁸ В. Сичова – Ю. Ібрагім, «Соціальна робота з багатодітними сім'ями в м. Харкові» // Соціопростір, номер 7, 2018, 52.

⁵⁹ Див. додаток 6.

⁶⁰ Ю. Ібрагім, «Соціальна педагогіка»// Наукові записки. Серія: Педагогіка, номер 2,(2015), 116.

⁶¹ Ю. Ібрагім, «Соціальна педагогіка», 115.

уникають непорозумінь, дбають про інтереси кожного, у разі виникнення конфлікту, здатні піти на компроміс чи запропонувати взаємовигідне рішення, добре почуваються у незнайомій компанії, легко знайомляться, вміють обирати добрих друзів та дружити, уміють працювати в команді, давати й отримувати допомогу, здатні бути лідером, мотивувати, переконувати, вести за собою людей, дбають про доброзичливі відносини в сім'ї.

Серед багатодітних сімей є також неблагополучні сім'ї. Проявами соціального неблагополуччя можуть бути часті непорозуміння та конфлікти між батьками і дітьми та батьками і родичами, нездорові відносини в сім'ї, школі, з однолітками, надмірна сором'язливість, окремі члени сім'ї, мають відчуття самотності, в членів таких сімей немає близьких друзі, вони нездатні попросити про допомогу⁶².

Багатодітні сім'ї є радістю для Церкви, оскільки у них любов виявляє свою щедрю плідність, однак потрібно пам'ятати розсудливе застереження святішого Отця Івана Павла II, щодо відповідального батьківства, яке не полягає в необмеженій прокреації чи нерозумінні значимості виховання дітей, а швидше в можливості, яка дана подружжю, щоб мудро і відповідально користуватися своєю свобідною волею, беручи до уваги свою ситуацію і доречні бажання, а також соціальну та демографічну дійсність⁶³.

Отже, українська сім'я, як зазначають соціологи, психологи, педагоги та демографи, перебуває в великій кризі, яка є досить поширеною. Вона виявляється в зниженню рівня народжуваності дітей, в великій кількості незареєстрованих шлюбів, розлучень, та неповних сімей і ця кількість зростає, в значній кількості проблемних сімей, в зміні моральних та сімейних цінностей, в психологічних проблемах членів сім'ї та послабленні виховної функції⁶⁴.

Це свідчить про негативну тенденцію сімейної структури. Така зміна має негативні наслідки, особливо вона є травматичною для дітей, які, виховуючись

⁶² В. Сичова – Ю. Ібрагім, «Соціальна робота з багатодітними сім'ями в м. Харкові», 56.

⁶³ ФРАНЦИСК, *Amoris Laetitia*, § 167.

⁶⁴ Дослідження сучасної сім'ї в Україні: актуальні проблеми, 28.05.2012, <<https://osvita.ua/vnz/reports/sociology/30050>>, (29.04.2021).

в таких умовах, швидше розпочинають статеве життя, частіше народжують дітей без шлюбу, в більш молодому віці одружуються та внаслідок сформованих негативних уявлень про сім'ю швидше розлучаються. Особам вихованим в неповних сім'ях важче створити власну повну сім'ю.

Основними характеристиками сучасної сім'ї є: зміна ролей її членів; різноманітність типів сімей та гетерогенність (різноманітність) в усіх аспектах; перехід від розширеної до нуклерної та від багатодітної до малодітної сім'ї; зміна сімейних цінностей та стандартів поведінки та зростання впливу Інтернет ресурсів на розуміння сімейних цінностей; зросла роль моральних та психологічних факторів стійкості; відмінність у членів сім'ї професійних занять та інтересів; соціально-економічна незахищеність; спостерігається суперечність між побутовою та виробничою ролями жінки та високий рівень автономності (від батьків) дітей⁶⁵.

У сучасних сім'ях змінилася істотно традиційна роль чоловіка, який перестав бути основним годувальником сім'ї та зросла побутова жіноча зайнятість, яка перевищує чоловічу у два – три рази. Це все має негативний вплив на відносини в подружжі та на виховання дітей.⁶⁶ Відсутність батьків під час розвитку дітей є хворим процесом, який деформує правильне виховання дітей і залишає їх без любові, здатної скеровувати їх у процесі дозрівання. Бог хоче, щоб батько був біля жінки і розділяв з нею працю і надію, радість і біль, а також щоб був біля власних дітей під час того як вони ростуть, бавляться, чимось займаються, є безтурботні чи заклопотані, залякані чи відважні, мовчать чи говорять, помиляються чи чинять правильно. Батько повинен бути присутнім в житті дитини завжди, але не контролювати, тому що контроль псує дітей. Погано коли діти швидко перестають бути дітьми, тому що втратили батьків з будь-яких причин⁶⁷.

Спеціалісти в сфері психології та педагогіки відзначають також специфічні

⁶⁵ Сучасна сім'я, її особливості та функції, 11.02.2016, <<https://studfile.net/preview/5184060/page:5/> studfile.net › preview › page:5>, (29.04.2021).

⁶⁶ Психологічна характеристика сучасної сім'ї – Соціальна педагогіка, <http://bookwu.net/book_socialnaya-pedagogika_990/7_psihologichna-harakteristika-suchasno-sim> (29.04.2021).

⁶⁷ ФРАНЦИСК, *Amoris Laetitia*, §§ 172-177.

характеристики сучасної української сім'ї, основними є втрата сім'єю істотних функцій, таких як любов, підтримка, турбота або зведення їх виключно до економічної модальності. Великі проблеми, на які натрапляє сучасна сім'я, показують, що досягнення особою сексуальної і соціальної зрілості не дає гарантії благополуччя сім'ї та призводить до зміни її структури, стилю відносин між батьками та дітьми, збільшенню кількості сімейних конфліктів. Майже кожний четвертий сімейний конфлікт має чітко виражений насильницький характер. Також на сімейному ґрунті відбувається (від загальної кількості) майже третина спланованих вбивств. Як показують наукові дослідження, третя частина дітей України стає щороку свідками фактів насилля у своїх родинах. Діти, матері яких зазнали насилля, у шість разів більше намагаються вчинити самогубство, а 50% цих дітей є схильними до вживання алкоголю та наркотиками. Кожний третій підліток зазнає насилля в інтимній сфері у своїй сім'ї⁶⁸.

Згідно останніх результатів досліджень міжособові взаємовідносини батьків і дітей стають ще більше напруженими, особливо бракує атмосфери тепла й інтимності між ними. Дуже багато дітей, особливо підлітки мають відчуття емоційного відторгнення зі сторони дорослих у сім'ї. Батьки стають джерелом напруження у відносинах з дітьми, показують свої страхи, агресію, тривогу, спровоковують насилля⁶⁹.

У 2009 році в результаті проведення масового соціологічно дослідження ООН було виявлено, що майже половина українського населення (44%) впродовж свого життя зазнавали насилля в сім'ї, причому 30% з них стали жертвами жорстокого поводження саме в дитячому віці⁷⁰. Ця ситуація і на сьогодні є критичною, Щороку в Україні 1-3 млн дітей стають свідками чи жертвами насилля в сім'ї. Найчастіше від нього страждають діти до 10 років.

Основними причинами насильства є: стан алкогольного сп'яніння;

⁶⁸ О. Хромова «Особливості сучасної сім'ї: вплив на виникнення і прояви насилля щодо дітей та підлітків»//2010, 557.

⁶⁹ Там само, 554-555.

⁷⁰ Види жорстокого поводження див. додаток 7.

соціально-економічна нестабільність; страждання батьків від насильства в дитячому віці, при чому, майже кожна дитина, яка потерпіла, обіцяє собі, що зі своїми дітьми не буде поводитися в такий спосіб, але в конфліктній ситуації поводитьься так само як з нею поводитись в дитинстві; впевненість в корисності для дитини такого стилю виховання, батьки, які використовують цей стиль виховання, вважають що дитині не потрібно догоджати і з нею церемонитися й виправдовують своє жорстоке поводження з дітьми розмовами про суворе виховання та дисципліну; раннє батьківство часто молоді батьки не відчують своєї відповідальності і через невміння поводитись з дитиною проявляють свою агресію через крик та побиття; задоволення своїх егоїстичних потреб через домінування та агресію⁷¹.

Порушення, що стають наслідком насилля в сім'ї, охоплюють функціонування дитини на всіх рівнях розвитку та спровоковують: фізіологічні розлади (травми, різні захворювання, затримка фізичного розвитку), психічні розлади (низька самооцінка, відчуття неповноцінності, депресія, почуття провини та сорому, неконтрольований гнів), соціальні розлади (труднощі в соціалізації, відсутність міцних відносин з дорослими, а з ровесниками – навичок спілкування). Це все спричинює зміни особистості та перешкоджає дитині в її самореалізації і спричиняє погіршення поведінки – агресивність, схильність до раннього алкоголізму, куріння, вживання наркотиків, девіантність (відхилення в поведінці), схильність до суїцидів⁷².

Окрім зазначеного виховання з використанням насилля, в Україні, результати досліджень виявили позитивні особливості сімейного виховання, які можна віднести до авторитетного стилю виховання – це: посилення згуртованості членів сім'ї; надання дитині всесторонньої підтримки та наповнення її життя змістовним спілкуванням та позитивними враженнями; виховання в дитини відповідальності та патріотичні почуття; підтримання

⁷¹ Сімейне насилля: причини та наслідки - Learning.ua, 12.11.2018, <<https://learning.ua/blog/201811/simejne-nasyllia-prychyny-ta-naslidky>> (29.04.2021).

⁷² О. Хромова «Особливості сучасної сім'ї: вплив на виникнення і прояви насилля щодо дітей та підлітків», 555. Сімейне насилля: причини та наслідки.

дружніх відносин з іншими сім'ями. Також були виявлені негативні прояви виховання дітей, особливо авторитарний стиль виховання, а також заміна уваги батьків на надмірне матеріальне заохочення, роздратованість, байдужість до дитини, відсутність підтримки, емоційної близькості та тактовності⁷³.

Отже, якщо батьки чи дорослі займають неефективну виховну позицію щодо дитини, не враховують особливостей порушень, то тим самим спричиняють ускладнення і аномалії у процесі виховання і деформують особистісний розвиток дитини⁷⁴.

1.3. Соціально-психологічні характеристики старшокласників

Сім'я – це перша школа людських вартостей, в якій діти вчаться добре користуватися своєю свободою. В дитячому віці розвиваються схильності, які проникають глибоко в особу і там залишаються на ціле життя. Багато людей протягом життя діють згідно визначеного способу, який є для них цінним, тому що засвоїли його з дитинства. Важливо в цьому часі виховувати дітей до свободи і відповідальності, яка полягає у вмінні чекати, не задовольняти свої потреби відразу. Якщо дитина навчиться брати відповідальність за саму себе, то одночасно навчиться з пошаною відноситись до свободи інших людей. Метою такого виховання є навчити дитину жити поза власним домом, тобто в суспільстві⁷⁵. Адже дитина поступово готується до дорослого життя, якому передуює юнацький вік.

Юнацький вік останньою межею між дитинством і дорослістю. Він розпочинається в 15-17 років і закінчується приблизно в 23 роки. Юнацький вік є порогом до дорослого життя. Основними завданнями цього віку є соціальне та особистісне самовизначення, вибір професії та життєвого шляху. Щоб реалізувати ці завдання потрібно бути психологічно сформованим до дорослого

⁷³ Міністерство освіти і науки України - Департамент освіти, 12.02.2020, https://don.kyivcity.gov.ua/files/2020/2/12/1_9-766.pdf, (29.04.2021).

⁷⁴ А. Шиделко, Етика і психологія сімейного життя, 83-84.

⁷⁵ ФРАНЦИСК, *Amoris Laetitia*, §§ 274-276.

життя, тобто потрібно мати розвиненими особистісні якості, здібності, властивості, потреби, які допоможуть юній особі реалізувати себе у громадському житті, праці, сім'ї. Критеріями такої готовності є: розвинені і адекватно сформовані мотиви та потреби, розвинені рефлексія, самосвідомість, інтелект та мислення, комунікативні здібності й потреби в спілкуванні, уміння використовувати ефективно у соціальній взаємодії та праці свої психофізіологічні властивості, розвинений і достатньо сформований досвід, сформований характер та інше⁷⁶.

В юнацькому віці інтенсивно формується система ціннісних орієнтацій, яка має вплив на становлення особистості і характеру і є основою майбутнього життєвого вибору. Передумовами формування цінностей в цьому періоді життя є такі чинники: накопичення морального досвіду, оволодіння понятійним мисленням, набуття певного соціального статусу.

Процес формування стимулюється розширеним спілкуванням, зіткненням з різними формами поведінки, ідеалами, поглядами та способами їх відстоювання. Про якісну зміну системи моральних цінностей свідчить поява переконань.

Провідними орієнтаціями для старшокласників стають орієнтації на майбутнє, вибір професії, профілю й місця навчального закладу.

Провідною позицією старшокласників є вияв соціальної активності. У їх поведінці простежуються моральні і соціальні очікування і потреба їм відповідати. Соціальні очікування відображають сучасну картину їхнього реального життя, а моральні очікування це ціннісні орієнтації в теперішньому часі, тому зміну соціальних очікувань спричинює зміна ціннісних орієнтацій.

На катехитичних заняттях важливо звернути увагу на такі концепції інтегральної індивідуальності:

- соціальної взаємодії (упевненість у собі, пізнання, друзі, цікаве дозвілля, взаєморозуміння);

⁷⁶ О. Видра, Вікова психологія. Навчальний посібник, Київ: Центр учбової літератури 2011, 58-59.

- особисте щастя (любов, щасливе сімейне життя, здоров'я, життєва мудрість, матеріальне забезпечення);
- індивідуальна самореалізація (розвиток, здобуття вищої освіти, свобода (незалежність), продуктивне життя, творчість);
- соціальна успішність (матеріальне забезпечення, продуктивне життя, суспільне визнання, цікава робота);

Їх В. Мерлін виділив як найбільш значущі цінності в орієнтації старшокласників⁷⁷. Ці цінності включають у себе корисність, матеріальні блага та майно для самої людини, тому їх потрібно розвинути, тобто формувати цінності, які є корисними для людини та суспільства, тому що забезпечують розвиток свободу, гуманність, єднання людей, духовну злагоду. Це милосердя, повага, доброзичливість, взаємодопомога, співчуття, співпереживання, співпраця...⁷⁸

Учні в старших класах є більш стриманіші і відповідальніші ніж в попередніх класах. Більшість учнів цього віку вже обрали майбутню професію, а ті, що не обрали, придивляються до різних професій, щоб знайти потрібну професію. В цьому віці вони вже не задовольняються спілкуванням в колах однолітків, вони шукають собі особу серед старших. Старшокласники є більш задумливі, замріяні, щораз частіше хочуть побути на самоті.

В складних ситуаціях вони щораз частіше намагаються знайти причину проблем у собі. У віці 15-17 років у переживаннях старшокласника центральне місце посідають мрії про майбутнє, тому на катехитичних заняттях потрібно використовувати методи, які включали б в завданнях мрії про майбутнє, особливо про сім'ю (наприклад, можна дати завдання, уявити що вони вже одружилися, мають дітей і написати, намалювати та розповісти як вони бачать свою сім'ю, які в ній переважають цінності, можна також розповісти (прочитати) історію якоїсь сім'ї, яка характеризується високими моральними

⁷⁷ Т. Алексеєнко, Соціальна педагогіка: теорія та практика, Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю, зміст соціальних очікувань сучасних старшокласників і соціально-педагогічні проблеми їх регулювання, N3, [б_м], [б_в] 26 серпня 2011, 78-82.

⁷⁸ В. Лозовий та ін., Етика: Навчальний посібник, Київ: Юрінком Інтер 2002, 86.

цінностями, або навпаки про сім'ю, в якій є постійні конфлікти (особливо між чоловіком та дружиною) і дати завдання подумати, чи вони хотіли б мати таку сім'ю. Чому? Як би вони почувалися в такій сім'ї? Якщо б так сталося, що їхня сім'я опинилася в такій ситуації (у ситуації конфліктної сім'ї) як вони би вирішували цю ситуацію. Чому так? Які є інші варіанти? На кінець можна дати пропозицію, як вирішити таку ситуацію, або не дійти до неї тощо). Коли особа аналізує ситуацію збоку, вона по-іншому на неї дивиться і може сама зробити правильний висновок, а якщо помилиться то катехит може допомогти його виправити, без наслідків, а якщо вона зробить помилку в житті наслідки обов'язково будуть, які виправити буде важко або й неможливо. Отже, використовуючи мрії про майбутнє, можна формувати моральні, християнські та сімейні цінності. Вони хочуть довіряти оточенню, але швидко в ньому розчаровуються, тому що те, що вони хочуть не збігається з реальністю. В цьому часі вони відчуваються самотніми, бо у спілкуванні не вміють висловити повноту своїх відчуттів.

Головним здобутком юнацького віку є відкриття внутрішнього світу в собі. Маючи здатність занурюватися в себе, свої емоції, переживання вони починають розуміти красу природи, цікавитись мистецтвом. Тому, для ефективного навчання (за допомогою техніки чи в інший спосіб) можна використовувати красу храмів, іконографію, сакральне мистецтво, піснеспіви. Це багатьом може допомогти відкрити свої емоції, переживання та збагатити свій внутрішній світ.

Вони часто думають про майбутнє. Вони потребують сильних емоційних вражень, через які не помічають реальних рис партнера, в якого закохалися.

Важливим аспектом дорослішання молодого людини є підготовка до сімейного життя. Головним моментом психологічної готовності людини є не лише зреалізувати свої потреби у близькості з особою іншої статі, а усвідомити значення своїх дій, особливо у системі правових норм, які регулюють шлюбно-

сімейні відносини⁷⁹.

В юнаків відбувається усвідомлення та виробляється ставлення до чуттєвості в сексуальній сфері. Сексуальність юнаків є інакшою ніж у дорослих людей. Якщо в дорослих дозріла статевая любов полягає у гармонійній єдності чуттєво-сексуального потягу та в потребі духовного спілкування і взаєморозуміння, то в старшокласників ці потреби дозрівають не одночасно, при чому не однаково у дівчат і хлопців. Тому важливо допомогти їм зрозуміти призначення сексуальної сфери, як дару даного Богом для єднання в любові та передавання життя.

В юнацькому періоді навкруг статевого розвитку упорядковується самосвідомість особистості. Рівнем розвитку самосвідомості та статевої свідомості визначаються потреби особи її ціннісні орієнтації та мотиви поведінки. В цьому періоді завершується статевая ідентифікація; формується психологічна стать, тобто юнаки приймають дорослі статеві ролі та перетворюються з хлопчиків та дівчаток на чоловіків та жінок; інтенсивніше дозріває внутрішня постава, виникає власне ціннісно-змістовне розуміння тих рис людини, які визначають її як представника відповідної статі; посилюється вироблення власних поглядів на характер взаємовідносин чоловіка і жінки; з'являється збільшена потреба у спілкуванні з однолітками протилежної статі; відкривається особиста сексуальність. Тому важливо на заняттях також подавати психофізіологічні властивості чоловічої та жіночої статі⁸⁰.

Статєва поведінка юнаків залежить від їх індивідуальних рис: цінностей, зрілості, інтелекту, освіти, норм поведінки⁸¹. Тому важливо на заняттях подавати теми, які показували вартість дошлюбної чистоти та наслідки від її недотримання, а також християнське бачення, яке вчить, що статеві відносини призначені для подружжя і служать для взаємного обдарування в інтимній любові, а дошлюбні – це гріх проти шостої заповіді, а також подавали

⁷⁹ А. Веленко, Як зрозуміти дитину. Нотатки психолога, Період ранньої юності, Шкільний світ N12, (грудень 2012) 93-96.

⁸⁰ Н. Лещук та ін., Статєве виховання і репродуктивне здоров'я підлітків та молоді. Навчальний посібник, Київ: (б_в) 2014, 35.

⁸¹ Н. Лещук та ін., Статєве виховання і репродуктивне здоров'я підлітків та молоді. 64.

характеристики зрілості, які б показували, що ознакою зрілості є не лише досягнення юридичного віку⁸².

На необхідності позитивного і розумного статевого виховання наголосив також II Ватиканський Собор. Воно повинно допровадити молоду особу до любові і взаємного дару, а також через панування над собою в процесі розвитку і самопізнання до здатності радості та любовної зустрічі. Статеве виховання часто концентрується на забезпеченні «безпечного сексу», однак в такий спосіб у юнаків формується нарцисична агресивність і безвідповідальність щодо себе і інших. Натомість важливо навчити їх різних способів вияву любові, шанобливої чуйності, взаємної опіки, спілкування наповненого почуттями. Це допоможе юнакам в майбутньому віддати себе у взаємному дарі для іншої людини. Статеве виховання також включає пошану відмінностей між особами протилежної статі та прийняття власного тіла⁸³.

Важливе місце серед життєвих цінностей у юнаків посідає, і часто навіть випереджає кохання, бажання мати вірних друзів. У дружбі в них швидко формуються комунікативні навички та засвоюються такі риси, як взаємодопомога, співпраця, ризик задля іншого. Щоб краще їх розвинути, можна на заняттях використовувати завдання для виконання чи обговорення з друзями. Дружба інколи виступає особливою формою психотерапії, завдяки якій юнаки мають можливість висловити свої емоції і переконатися, що інші поділяють їхні тривоги, сумніви, надії.

В юнацькому віці (в дівчат на півтора-два роки швидше ніж у хлопців) виникає потреба в інтимній дружбі. Критерії інтимної дружби у дівчат і хлопців різняться між собою. Дівоча дружба, на відміну від хлопчачої, є більш почуттєва, тонша та наповнена психологічними мотивами, сильніше виражений мотив дружби і сама дружба наповнена різним змістом. Для дівчат у дружбі важливіша емпатійність, а для хлопців розумова подібність та спільність інтересів. Дівчата частіше відчувають брак інтимності, у спілкуванні з

⁸² Основи християнської етики. Підручник для 10 класу загальноосвітніх державних закладів, І. І. Бурнашова та ін., Львів: Свічадо, 2016, 40-42.

⁸³ ФРАНЦИСК, *Amoris Laetitia*, §§ 280-285.

подругами більше обговорюють інтимні теми. Ці відмінності не лише статеві – але статево-вікові. Така відмінність дружби є тому, що дівчата дозрівають раніше і у них з'являються швидше складні форми самосвідомості та потреба мати інтимну дружбу. Для хлопців найважливішою групою, яка має вирішальний вплив, залишаються однолітки однієї статі, натомість дівчата частіше як ідеального друга вибирають юнака і в колі їхнього спілкування є набагато більше хлопців, які від них є старші. Різностатева юнацька дружба від одностатевої суттєво відрізняється, а під словом «дружба» часто заховане кохання, яке зароджується.

Оскільки є різниця у темпах дозрівання і потреба в дружбі з особою протилежної статі показує потребу в любові, то відрізняється співвідношення до різностатевої дружби та кохання. У юнаків воно більш суворіше ніж у дівчат. Тому особи протилежної статі рідше визначаються найближчими друзями. В коханні на відміну від дружби передбачається вищий ступінь інтимності, яка через поєднання духовного спілкування та сексуальної близькості допускає максимальне саморозкриття. Важливо є на катехитичних заняттях розкрити ці етапи розвитку відносин між особами протилежної статі, щоб показати межі закоханості та запобігти небажаній поведінці між закоханими⁸⁴.

У юнацькому періоді формується морально-психологічна готовність для життя в сім'ї. Вона відносно сексуальної мотивації дещо запізнюється.

Як наслідок цього та через брак цінностей та необізнаність у наслідках, молоді особи щораз швидше розпочинають статеве життя. Згідно статистики, в 2012 мали статеві відносини 1% хлопців та 3% дівчат віком 10-12 років, 10% хлопців та 13% дівчат віком 13-14 років та понад 50% 15-ти та 16-тирічних юнаків живуть статевим життям, і 9% дівчат віком 10-19 років мають по двох сексуальних партнерів⁸⁵. На сьогодні понад 10% підлітків віком 13-14 років

⁸⁴ Н. Лещук та ін., Статеве виховання і репродуктивне здоров'я підлітків та молоді, 64-67.

⁸⁵ В Україні кожна 60-та дитина народжена неповнолітньою, 16.11.2012, <https://zik.ua/news/2012/11/16/v_ukraini_kozhna_60ta_dytna_narodzhen_nepovnolitnoyu_matiryu_statystyka_379252> (30.04.2021).

мали статеві відносини і 57% осіб віком 15-16 років живуть статевим життям. Україна має високий показник підліткової вагітності та абортів. На 1000 осіб віком 15-19 років припадає 44 аборти, а в 2016 році особи віком 14-19 років зробили 4 746 абортів із загальної кількості, яка становила 101 121 аборт⁸⁶.

Ставлення до ранніх статевих відносин є різне. Є особи (серед медичних працівників), які вважають, що початок статевого життя надто ранній чи надто пізній ніяк не впливає на психіку особи чи майбутнє батьківство. А найкращий час для початку статевого життя для хлопців 15-16 років, а для дівчат 17-18⁸⁷. Однак більшість даних показують, що повна статева зрілість настає в 18 років, тому до цього віку статеве життя є шкідливим, як для фізіологічного, так і для психологічно розвитку. Ранній статевий акт, крім того, має зв'язок із майбутнім психіатричним захворюванням, несе за собою різні інфекційні захворювання, яких є більше сорока, найстрашніші ВІЛ та СНІД, збільшує ризик захворіти на рак шийки матки. Більшість захворювань може призвести до позаматкової вагітності або й непліддя. Ці хвороби також є небезпечні для чоловіків і стають причиною чоловічого непліддя, яке на сьогодні становить 40-50%.

Ще одним важливим аргументом проти статевого життя неповнолітніх – це імовірна вагітність. Вона має негативний вплив на здоров'я дівчини. Велику небезпеку для дівчат несе переривання вагітності, тому що, крім різних ускладнень, які виникають під час операції, наслідки якої можуть проявитися навіть через декілька років, воно несе за собою неплідність. З якою, згідно статистики, стикаються 70% жінок, які вчинили аборт в молодому віці⁸⁸. На заняттях потрібно формувати взаємовідповідальність у відносинах хлопця і дівчини, яка передбачає стриманість, завдяки якій особи мають можливість краще пізнати один одного як особистість. Також потрібно говорити про те, що молоді особи (не лише дівчина, але й хлопець) повинні брати відповідальність

⁸⁶ Сексуальна освіта в Україні: менше знають — менше..., 2.04.2018, <<https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/seksualnist/sexualna-osvita-v-ukraini-menshe-znayut-menshe-splyat-134439.html>>, (30.04.2020).

⁸⁷ Коли найкраще починати статеве життя, 26.05.2011, <https://gazeta.ua/articles/events-journal/_koli-najkrashe-pochinati-stateve-zhittya/384309>, (01.05.2021).

⁸⁸ Раннє статеве життя загрожує раком шийки матки, 14.03.2013, <<https://vidomosti-ua.com/health/62863>> Секс в перший раз: коли почати?, 29.10.2010, <<https://www.obozrevatel.com/ukr/family/42036-seks-v-pershij-raz-koli-pochati.htm>>, (01.05.2021).

за раннє статеве життя та його наслідки. Потрібно було б також ввести тему, яка б розкрила всі можливі наслідки, бо часто юнаки можуть їх не знати.

На катехитичних заняттях також потрібно згадати про контрацептивні засоби (найпоширенішим серед яких є презерватив), які часто фахівці рекомендують і, навіть вважають за необхідне використовувати для запобігання підліткової вагітності та поширенню інфекційних захворювань⁸⁹. Та наголосити, що використання будь-якої контрацепції для запобігання вагітності згідно християнського вчення вважається моральним злом, тому що контрацепція порушує прокреативне та єднальне значення статевого акту та принижує сам статевий акт, який призначений для зародження нового життя та творення почуттєвих відносин між чоловіком та дружиною. В більшості випадків контрацепція прирівнюється до абортів і між ними часто не робиться жодної різниці, або ж якщо робиться, то вона не суттєва. І хоч часом є випадки, де можна вибрати менше зло, щоб запобігти більшому, але не в чиненні неплідним статевого акту заради власної вигоди. Крім цього, потрібно пояснити, що контрацептиви мають побічні ефекти, які є шкідливі для фізичного і психічного здоров'я та не дають стовідсоткової гарантії, що особа, яка їх використовує не завагітніє та не заразиться. А також показати найнадійніший метод запобігання небажаної вагітності та різних захворювань, яким є утримання від статевих відносин. Відмова, в цьому випадку збагачує досвід особи альтернативними формами спілкування та підготовляє свідомість для того щоб зробити важливий вибір, який гарантуватиме здоров'я та безпечне майбутнє⁹⁰. Щодо запобігання чи регулювання вагітності в подружжі, то єдиний метод, який можна використовувати – це утримання від статевого акту

⁸⁹ Ранні сексуальні зв'язки у підлітків: причини і наслідки – БДМУ, 5.05.2016, <<https://www.bsmu.edu.ua/blog/4546-ranni-seksualni-zv-zki-u-pidlitkiv-prichini-i-naslidki>>, (01.05.2021).

Ранній початок статевого життя в підлітків: причини та наслідки, 2015, <<https://med-expert.com.ua/ua/ranee-nachalo-polovoj-zhizni-u-podrostkov-prichiny-i-sledstvija>>, (01.05.2021).

⁹⁰ Підлітки і контрацепція — Управління охорони здоров'я, <<https://med-expert.com.ua/ua/ranee-nachalo-polovoj-zhizni-u-podrostkov-prichiny-i-sledstvija>>, (01.05.2021).

Протизаплідні пігулки перетворили моє життя на жахіття, 13.01.1017, <<https://www.bbc.com/ukrainian/features-38612775>>, (01.05.2021).

та метод природнього планування⁹¹.

Висновки до першого розділу

В першому розділі нами було досліджено культуру сімейних відносин. Для цього ми проаналізували зміст сімейних відносин згідно церковного вчення і нормативно-правових документів та визначили що таке сім'я, як вона засновується, яке місце займає в Церкві, починаючи від Старого Завіту та державі, що є основою її життєдіяльності і які потреби вона забезпечує. Також було розглянуто сімейні взаємовідносини та особисті немайнові і майнові права та обов'язки дружини і чоловіка, які складають їх зміст, та ознаки притаманні цим відносинам. Згодом було проведено паралель між церковним вченням щодо сім'ї і нормативно-правовими документами і визначено що у них є багато спільних характеристик, які взаємодоповнюються але є також і суперечні, це, особливо, стосується розірвання шлюбу. Подано також неправильне розуміння сучасного суспільства щодо християнських цінностей і сім'ї зокрема, а також зміни яких зазнала сім'я і їхній вплив на відносини у сім'ї.

Зміст сімейних відносин є тісно пов'язаний зі стилями взаємовідносин у сім'ї тому далі у цій праці ми звернули саме на них свою увагу. Для цього спочатку ми розглянули функції, які традиційно виконує сім'я у суспільстві, які у свою чергу визначають основний зміст сімейних і соціальних ролей. Тому ми розглянули основні ролі членів сім'ї. на основі сімейних функцій та ролей були розглянуті стилі взаємовідносин у сім'ї, які постійно змінюються і формуються і на які впливає структура сім'ї та її види. На підтвердження цього впливу ми подали статистичні дані про сучасний стан сім'ї в Україні та його вплив на виховання дитини. Ці дані показали сумну дійсність сім'ї, в якій присутні біль, насилля, розлучення, позашлюбне народження які нищать сім'ю, її спільне

⁹¹ Вчення Папи Павла VI про моральне зло контрацепції, 09.01. 2019, <<http://olha-church.org.ua/web/page/vchennja-papu-pavla-vi-pro-moralne-zlo-kontracepciyi>>, (02.05.2021).
Про здоров'я тіла та душі: східно-православний вступ до біоетики, 18.04.2020, <<https://cerkva.dp.ua/pro-zdorov-ya-tila-ta-dushi-shidno-pravoslavnij-vstup-do-bioetiki>>, (02.05.2021).

життя та любов і послаблюють, або й деформують правильне виховання дітей, залишаючи їх без любові, яка би їх орієнтувала в процесі дозрівання.

Культура сімейних взаємовідносин залежить не лише від змісту та стилів взаємовідносин у сім'ї, але й від соціально-психологічних характеристик старшокласників. Тому їх було проаналізовано та визначено закономірності спів-залежності та спів-впливу одне на одне. Також було визначено взаємовпливи мікросередовища на соціально-психологічні характеристики старшокласників. Також було визначено їхній фізіологічний, психологічний і соціальний розвиток, подано якості і цінності, які формуються в цьому часі і які потрібно формувати на катехитичних заняттях, зокрема ці, які стосуються статевої, яка є даром Божим і призначена для дарування життя, також подано статистичні дані статевого співжиття підлітків і юнаків, спричиненого браком цінностей та необізнаністю молодих осіб та наслідки статевого співжиття.

РОЗДІЛ 2.

ФОРМУВАННЯ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ НА КАТЕХИТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ

2.1. Роль сім'ї у формуванні культури сімейних відносин у старшокласників

В сучасному суспільстві на приготування до подружнього життя покладена особлива місія, оскільки від готовності молодих осіб до шлюбу та батьківства, від усвідомлення ними дару святої Тайни Подружжя і завдань, які від нього випливають, залежить не лише теперішнє цілого українського суспільства, але і його майбутнє. Тому Церква, відчуваючи покликання Бога і обов'язок готувати вірних до створення люблячих та міцних християнських сімей, супроводжує їх, починаючи від дітей і юнацтва і закінчуючи безпосередньою підготовкою до подружжя, яке приведе молодих осіб під шлюбний вінець. Така підготовка складається з трьох етапів, таких як віддалена підготовка, наближена (попередня) і безпосередня⁹².

Віддалена підготовка охоплює найперше дітей і юнаків, а також неодноразово ще неодружену молодь. Це приготування найперше реалізовується у сім'ї, згодом воно включає школу, катехитичні заняття на парафії та інші освітньо-виховні оточення, в яких перебуває дитина. Проте це все не замінює сімейного виховання, а є лише допомогою для сім'ї⁹³. Це такий період, в якому інтенсивно формується система ціннісних орієнтацій⁹⁴, тому необхідно передати і виховати повагу до загальнолюдських вартостей у сфері вузькоособових та суспільних відносин, таких як поняття добра і зла, справедливості, обов'язку і відповідальності, сенсу життя і щастя, совісті, гідності і честі, блага, любові і дружби та інші. Вони називаються вищими або сенсожиттєвими чи самоцінностями тому, що є орієнтирами для свідомості

⁹² Б. Тимчишин, «Передшлюбна катехизація» // *Патріарша катехитична комісія УГКЦ – Катехитично-педагогічний інститут УКУ, Катехитика і християнська педагогіка. Досвід та перспективи: Матеріали конференції (Львів 2019)* Львів: Колесо 2020, 171.

⁹³ Б. Тимчишин, «Передшлюбна катехизація», 171.

Г. Кришталь, *Етика статевої та подружнього життя*, Скрипт курсу, Львів, [б_в], 2005, 199.

⁹⁴ Див. с. 26.

людини та забезпечують моральну саморегуляцію її поведінки та діяльності. В цьому періоді важливе місце в орієнтації старшокласників також займають вартості, які включають в себе корисність, матеріальні блага та майно для самої людини⁹⁵, тому потрібно формувати ще інші вартості, такі як милосердя, повага, доброзичливість, взаємодопомога, співчуття, співпереживання, взаєморозуміння, співпраця та інше⁹⁶. Вони мають на меті формувати характер, власну гідність і самодисципліну, належно впорядковувати свої схильності, виховувати пошану до людей з відмінною статтю. У віддаленій підготовці до шлюбу наголошується на важливому значенні чистої любові і вірності, оскільки покликання до любові є покликанням до взаємодарування в подружжі⁹⁷.

Попередня підготовка відбувається після заручин і є своєрідним іспитом фундаментальної підготовки до подружжя. Для цієї підготовки організують відповідні курси, на яких нареченим допомагають пізнати власну зрілість у сфері людських вартостей і поглибити життя у вірі та святих таїнствах. Тут також навчають необхідних природніх умов подружніх і сімейних взаємовідносин у Божому плані, таких як усвідомлення сутності свободної згоди, яка є основою їхнього подружнього союзу, єдності й нерозривності шлюбу, відповідного розуміння відповідального материнства і батьківства, значення статевого життя в подружжі, подружнього акту, його мети і вимог, відповідного виховання дітей. Попереднє приготування, крім цього, ознайомлює наречених із засадами права, психології, медицини, педагогіки, які є важливими для нормального функціонування і щастя подружжя і сім'ї, а також наголошує на поглибленні морального і богословського виховання, щодо цілковитого самовіддання і відповідального батьківства⁹⁸.

Безпосереднє приготування до подружжя є вінцем передшлюбної катехизації. Воно має на меті допомогти нареченим свідомо прийняти Тайну

⁹⁵ Див. с. 27.

⁹⁶ В. Лозовий та ін., Етика, 85-86.

⁹⁷ Б. Тимчишин, «Передшлюбна катехизація», 177-178.

Г. Кришталь, Етика статевої та подружнього життя, 199.

⁹⁸ Б. Тимчишин, Передшлюбна катехизація, 178-179.

Г. Кришталь, Етика статевої та подружнього життя, 199-200.

Подружжя і оскільки в цій підготовці є передбачені канонічним правом відповідні розмови з парохом, то вона може стати доброю нагодою, здійснення сталого пастирського супроводу подружжя і сімей⁹⁹.

Приготування до подружнього життя передбачає, як бачимо, декілька етапів, які мають сформувати в особах зрілість у любові. Любов є вродженим і основним покликанням кожної людини. З неї випливає повнота значення правдивої свободи і самоконтролю, та скеровується на дарування себе в спілкуванні та дружбі з Богом і іншими. Особа маючи таку любов, спроможна давати дар з себе не заради задоволення власного потягу, що спричиняє раннє статеве життя¹⁰⁰, а задля інших. Ця любов, подібно до любові Бога, є здатна на щедрість. У подружньому значенні, здібність любити і дарувати себе відображає в собі людську жіночість і чоловічість, яка закладена в тайні сотворення та є джерелом плідності та народження дітей, а також є ознакою подружнього буття і існування, де сама людина стає даром. Подружня любов містить і перевищує дружбу, оскільки є знаком і запевненням духовного сопричастя¹⁰¹. Знаком правдивої любові в подружжі є відкритість на життя, завдяки якому подружня пара стає співпрацівником Бога. Взаємно віддаючи себе, наречені, дарують одночасно життя дитині, яка відображає їх любов, є знаком подружньої єдності та невід'ємним і живим синтезом їхнього материнства і батьківства. Така любов дає подружжю людське та духовне багатство і створює позитивне середовище для передавання їхнім дітям любові та цнотливості¹⁰².

Любов у подружжі є найбільшою дружбою. Вона містить у собі взаємність, ніжність, інтимність, бажання добра іншому, стабільність, взаємне уподібнення, яке випливає із спільного життя. Але до цього необхідно ще додати нерозривну виключність, яка має на меті будувати і ділити спільно своє

⁹⁹ Б. Тимчишин, «Передшлюбна катехизація», 179.

Г. Кришталь, Етика статевої та подружнього життя, 200.

¹⁰⁰ Див с. 30.

¹⁰¹ ПАПСЬКА РАДА У СПРАВАХ СІМ'Ї, *Правда про людську статевість та її суть. Дороговкази для виховання в сім'ї*, Ватикан, 1995, §§ 8-14

¹⁰² ПАПСЬКА РАДА У СПРАВАХ СІМ'Ї, *Правда про людську статевість та її суть*, § 15.
ФРАНЦІСК, *Amoris Laetitia*, § 165.

життя. Єдність, яка формується в моменті шлюбної присяги назавжди, за своєю природою є чимось більшим ніж традиція чи суспільні формальності, оскільки закарбована в спонтанних нахилах людини. Крім цього для віруючих це укладений перед Богом союз, який вимагає вірності¹⁰³. Елементами подружньої вірності, які становлять благословення, уділене чоловікові і жінці в їх подружньому стані є любов, єдність і чистота. Подружню вірність завжди вважали одним із найособливіших і найцінніших благословень подружжя¹⁰⁴.

Виховання до любові містить в собі сутність християнського статевого виховання, якого метою є допомогти особі відкрити в собі статевість як Божий дар і навчитися його шанувати¹⁰⁵. Покликання людини до любові звершується через дівственну і подружню любов. Щоб ця любов могла розвиватися, вона, відповідно до життєвого стану всіх людей зокрема, вимагає зобов'язання осіб жити в цнотливості. Оскільки любов передбачає щире взаємодарування, то в зростанню в любові, безперечно, допомагає дисципліна емоцій, почуттів і пристрастей що провадить нас до самоконтролю. Адже людина не може дати те, чого вона не має. Якщо особа не може володіти собою, то стає нездатною дарувати себе. Цнотливість є духовною силою, яка позбавляє любов агресії та егоїзму. Людина, будучи цнотливою, вміє приймати і входити у відносини з іншими людьми, поважає гідність інших з їхніми відмінностями. Цнотливість робить особу зрілою і гармонійною, наповнює внутрішнім миром, розвиває правдиву самоповагу, робить людину свobodною¹⁰⁶.

Виховання до цнотливості стає легким, якщо сім'я виконує справжню виховну функцію і спонукає практикувати всі чесноти¹⁰⁷. Це виховання має на меті досягти таких результатів: підтримання позитивної атмосфери любові в сім'ї, а також чесноти і поваги до дарів Божих, особливо до дару життя; допомогти дітям зрозуміти вартість цнотливості і статевої, підтримуючи їхній розвиток власним прикладом, поясненням і молитвою; допомогти дітям пізнати

¹⁰³ ФРАНЦІСК, *Amoris Laetitia*, § 123.

¹⁰⁴ Г. Кришталь, Етика статевої та подружнього життя, 48.

¹⁰⁵ Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», § 864.

¹⁰⁶ ПАПСЬКА РАДА У СПРАВАХ СІМ'Ї, *Правда про людську статевість та її суть*, §§ 16-18

¹⁰⁷ Там само, § 19.

власне покликання, бути одруженим чи посвятити себе Богові в богопосвяченому житті задля Божого Царства в гармонії та повазі до їхніх нахилів, настанов, та дарів Духа¹⁰⁸.

У цьому вихованні важливу роль, яку практично не можливо замінити займають батьки. Тому їхнім обов'язком є створити сімейне середовище, яке б характеризувалося любов'ю і повагою до ближнього та відданістю Богові, а також допомагало їхнім дітям виховуватися в особистісному і суспільному вимірах¹⁰⁹. У вихованні морального напрямку дітей постійний вплив мають батьки, тому буде найкраще, якщо цю роль візьмуть саме вони і виконуватимуть її свідомо, розсудливо, відповідно і з ентузіазмом¹¹⁰. Батьки засвідчують цю відповідальність передусім через створення сімейного вогнища, де панує повага, ніжність, прощення, безкорислива послуга і вірність. Сім'я є відповідним середовищем для виховання дітей в чеснотах, але це виховання вимагає самозречення, панування над собою та здорового судження, які є основою будь-якої правдивої свободи. Батьки мають обов'язок підпорядковувати інстинктивне і фізичне внутрішньому і духовному. Великою батьківською відповідальністю є давати своїм дітям добрий приклад¹¹¹.

Особливий характер у сім'ї займає катехитична діяльність, яка є незамінною у вихованні і починається від раннього дитячого віку. Це виховання виявляється через їхнє часто мовчазне але постійне християнське свідчення, яке відображається в щоденному ритмі життя, прожитому згідно з євангельською наукою. Таке виховання щораз глибше проникає в душу коли батьки принагідно пояснюють дітям релігійне і християнське значення таких подій як народження дитини, прийняття таїнств, святкування великих релігійних свят, смерті когось. Але цього недостатньо. Християнські батьки повинні старатися отримати знання в іншому місці, щоб могли формувати дітей

¹⁰⁸ ПАПСЬКА РАДА У СПРАВАХ СІМ'Ї, *Правда про людську статевість та її суть*, § 22.

¹⁰⁹ *Катехизм Католицької Церкви*, § 2221.

Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», § 865.

ПАПСЬКА РАДА У СПРАВАХ СІМ'Ї, *Правда про людську статевість та її суть*, § 23.

¹¹⁰ ФРАНЦИСК, *Amoris Laetitia*, § 259.

¹¹¹ *Катехизм Католицької Церкви*, § 2223.

в сімейному контексті більш методично. Безсумнівним є те, що коли правди щодо основних питань віри та християнського життя батьки обговорюють у сімейному колі, яке є наповнене пошаною і любов'ю, то це часто спричиняє такий вплив на дітей, який залишається на все життя. З цього зусилля батьки також мають користь, оскільки такий катехитичний діалог дає можливість кожному отримувати і давати. Отже катехиза в сім'ї випереджує, супроводжує та збагачує всі інші форми катехизи і залишається єдиним місцем, де молоді особи можуть отримати правдиву катехизу¹¹².

Сьогодні, серед різних труднощів, з котрими батьки зустрічаються, незалежно від різноманітних соціальних контекстів є те, що дітям потрібно дати відповідну підготовку до їхнього дорослого життя, зокрема того, яке стосується статевого виховання. Щодо цієї складності існує багато причин, зокрема занепад традиційного способу виховання, вплив викривленої індивідуалістичної ідеї свободи, брак основних життєвих цінностей, людської любові і сім'ї¹¹³. Тому батьки потребують у вихованні допомоги від Церкви та суспільства.

Суспільство, беручи участь в виховному процесі, який в основному належить батькам, також має деякі обов'язки і права у вихованні, які також до нього належать. Завданням суспільства є налагодити те, що необхідне для блага дочасного і спільного. Обов'язком суспільства є допомагати батькам у вихованні, берегти права батьків та тих осіб які беруть участь у виховному процесі, допомагати їм відповідно до принципу допоміжності, виконувати виховну функцію відповідно до потреби і бажання батьків й ініціативи інших товариств, а також засновувати приватні школи та інститути, задля спільного добра.

Обов'язок виховання також належить до Церкви, оскільки вона не лише є земною спільнотою, але й має завдання звіщати дорогу спасіння всім людям сповіщати віруючим Христове життя та допомагати їм постійним старанням

¹¹² ІВАН ПАВЛО II, Апостольське поучення про катехизу в наш час, *Catechesi Tradendae* [Передавання катехизи], (16 жовтня 1979), Львів: Свічадо, 2008, § 68.

¹¹³ ПАПСЬКА РАДА У СПРАВАХ СІМ'Ї, *Правда про людську статевість та її суть*, § 1.

дійти до повноти життя в Христі. Церква, як мати зобов'язана давати своїм дітям таке виховання, яке би наповнювало Христовим духом їхнє життя і через співпрацю з всіма народами, формувало повну та досконалу людину для суспільного блага і побудови світу¹¹⁴.

Багато батьків-католиків, будучи в такій ситуації, просять Церкви про забезпечення супровід і виховання їхніх дітей, зокрема в дитинстві та юності¹¹⁵. Крім того, в сьогоденні є інші труднощі катехизи молодих осіб, такі як відсутність в сім'ї належної опіки, яка проявляється через брак спілкування між батьками та дітьми, відсутність батьків через еміграцію (заробітчанство), применшення молоді як особистості, відсутність відповідного статевого виховання і нестача у цій галузі спеціалістів, негативний вплив Мас-медіа¹¹⁶. Тому Церква, будучи свідомою важливості сімейного виміру виховання для відповідного статевого життя і любові, та спираючись на мудрість Божого Слова і вартості, що просвічують вчення Церкви, пропонує пастирські дороговкази для виховання до подружнього життя¹¹⁷.

2.2. Роль парафіяльної спільноти у формуванні культури сімейних відносин у старшокласників

Варто зауважити, що особи молодшого покоління стали жертвами як культурної так і духовної кризи, але водночас бажання мати краще суспільство і боротьба за нього дає їм велику надію. Це має стати для Церкви ще більшим стимулом, щоб проповідувати Євангелія в відважний і творчий спосіб молодому поколінню¹¹⁸.

Для проголошення Євангелія протягом останніх років дуже

¹¹⁴ II ВАТИКАНСЬКИЙ СОБОР, Деклярація про християнське виховання *Gravissimum educationi* [Вагомість виховання] (28 жовтня 1965), § 3.

¹¹⁵ ПАПСЬКА РАДА У СПРАВАХ СІМ'Ї, *Правда про людську статевість та її суть*, § 1.

¹¹⁶ Секція II, Молодь і катехизація, // Патріарша катехитична комісія УГКЦ, *Катехитично-Педагогічний Інститут УКУ, Науково-практична конференція, Катехитичне служіння в УГКЦ сьогодні: досвід, труднощі, перспективи*, Свічадо, Львів 2005, 178.

¹¹⁷ ПАПСЬКА РАДА У СПРАВАХ СІМ'Ї, *Правда про людську статевість та її суть*, § 2-3.

¹¹⁸ КОНГРЕГАЦІЯ У СПРАВАХ ДУХОВЕНСТВА, *Загальний катехитичний довідник*, Свічадо, Львів 1999, § 181.

розповсюдилися підставові церковні спільноти¹¹⁹. Такі спільноти є «знаком життєздатності Церкви»¹²⁰. Вони збираються для слухання Слова Божого, шукають більш братніх відносин, а також намагаються християнські тайни застосувати в житті і спонукати до перетворення суспільства. Крім цих християнських вимірів, в цих спільнотах також звертається увагу на важливі людські цінності, такі як визнання і особиста приязнь, творчість і взаємовідповідальність, відповідь на покликання, зацікавленість до проблем Церкви і світу. В них також може з'являтися розширений особистий досвід, через який учасники спільноти можуть виражати сопричастя і будувати його в поглибленій формі. Але для того щоб спільнота була автентичною, вона повинна бути в єдності з помісною і Вселенською Церквою у добрих відносинах з душпастирями та урядом Церкви, дбаючи про місійну діяльність та вистерігаючись різних ідеологічних маніпуляцій та всякої замкненості¹²¹.

Невеликі церковні спільноти можуть стати місцем розвитку досить плідної катехизи, яка є дуже пов'язана з взаємовідповідальністю у діяльності християн і Церкви у світі, а дружня атмосфера спільноти є відповідним місцем для цілісної природи катехизи і поглиблення життя в спільноті¹²². Але, незважаючи на різноманітність місць здійснення катехизи, таких як сім'я, школа, рухи, проте рушієм, натхненницею та головним місцем проведення катехизи має бути парафіяльна спільнота. Про це пише Іван Павло II і додає, що парафія в багатьох країнах була неначе зруйнована урбанізацією, однак вона залишається центром до якого повинні звертатися християни, навіть якщо вони непрактикуючі. Парафія залишається привілейованим місцем катехизи і вона повинна знову стати гостинним родинним домом, де хрещені і миропомазані ставали би щораз більш свідомими того, що вони є народ Божий і що там вони отримують поживу доброї науки та Євхаристії¹²³.

¹¹⁹ Це невеликі групи християн, які постають з потреби завзято жити життям Церкви чи з великого бажання або пошуку способу життя більш гідного для людини, чого складно досягнути у великих парафіяльних спільнотах.

¹²⁰ *Загальний катехитичний довідник*, § 263.

¹²¹ Там само, § 263.

¹²² Там само § 264.

ІВАН ПАВЛО II, *Catechesi Tradendae*, § 24.

¹²³ ІВАН ПАВЛО II, *Catechesi Tradendae*, § 67.

Для організації катехитичного душпастирства, створюється катехитичний осередок, який відноситься до єпископа і єпархії¹²⁴. Головними завданнями катехитичного осередку в єпархії є: робити аналіз щодо ситуації у справах катехизації; створити програму, яка би мала чітку мету, певні напрямки і запропонує конкретні дії; навчати катехитів і допомагати їм; розробити або запропонувати катехитам необхідні знаряддя для катехитичної діяльності: довідники, катехизми, програми для груп різної вікової категорії, матеріали, аудіо та відеозасоби, керівництва для катехитів; розвивати і підтримувати єпархіяльні катехитичні інституції, такі як парафіяльна катехиза, катехуменат хрещення, які є первісними клітинами в катехитичній діяльності та інше¹²⁵.

Щоб катехитичний осередок міг виконати ці завдання, він повинен складатися з компетентних людей у цій сфері, оскільки різноманітний обсяг проблем, які необхідно вирішити потребує розподілу відповідальності між значною кількістю дійсно досвідчених людей. Тому потрібно до єпархіяльного служіння залучити священників, монахів і мирян¹²⁶.

Священики та дякони, будучи співпрацівниками єпископів повинні бути правдивими вихователями у вірі. Вони покликані своєю поведінкою та своїм навчанням передавати життя і науку Ісуса Христа, особисто або через інших, у Святому Дусі впровадити віруючих до втілення свого покликання згідно Євангелії до правдивої і діяльної любові та свободи, якою Ісус визволив нас. У священничому покликанні, катехитичний вимір є одним з найважливіших і належить до головних завдань священника, яке їм доручив сам Христос, кажучи: «Ідіть, отже, і зробіть учнями всі народи: хрестячи їх в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа; навчаючи їх берегти все те, що я вам заповідав» (Мт 28,19-20). Отож, священник, виконуючи катехитичну місію, є тим, кого Ісус Христос покликав через Церкву, щоб служити всім людям з глибокою душпастирською

ПОСЛАННЯ СИНОДУ ЄПИСКОПІВ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ 2018 року, «Боже Слово і катехизація» // Патріарша катехитична комісія УГКЦ – Катехитично-педагогічний інститут УКУ, Катехитика і християнська педагогіка. Досвід та перспективи: Матеріали конференції (Львів 2019) Львів: Колесо 2020, 14.

¹²⁴ Загальний катехитичний довідник, § 265.

¹²⁵ Там само, § 266.

¹²⁶ Там само, § 267.

любов'ю, яка бере за взірець любов Христа¹²⁷.

Монахи та монахині також виконують працю різноманітного апостоляту згідно потреб Церкви¹²⁸. Вони мають особливий обов'язок до катехизації і євангелізації, який випливає з їхнього особливого покликання, як богопосвячених осіб. Харизмою багатьох Згромаджень і Чинів у нашій Церкві є служіння Божому Слову та вихованню у вірі власним прикладом. Саме богопосвячені особи мають свідчити своїм життям навіть між нехристиянами про присутність Христа, який є вбогий, чистий, слухняний, відданий виконанню Божої волі через молитву і місію¹²⁹. Отож завданням монашества є відповідно до своїх сил та видів свого покликання, молитвою чи працею, укріпляти Боже Царство в душах і поширювати його по всіх країнах¹³⁰.

Миряни, як співучасники у священничому, царському і пророчому служінні Христа, виконують важливу і необхідну функцію у місії Церкви та беруть участь в релігійному вихованні багатьох поколінь. Вони, в сьогоденні, стають все більше свідомими своєї відповідальності у євангелізації і катехизації, що є знаком особливої дії Святого Духа. Катехитична діяльність мирян хоча є проста і невидима, проте сумлінно виконана з великодушністю є властивим видом їхнього апостоляту, через який вони дають чітке свідчення Христа і служать для спасіння людей. Катехизація має вагоме значення саме там, де християнська молодь з різних причин не отримує у своїх родинях потрібного релігійного виховання¹³¹.

Для того, щоб миряни могли виконати своє катехитичне служіння, вони повинні бути покликані і послані єпископами. У виконанні свого служіння їм потрібний духовний супровід та опіка, відповідні структури, потрібні

¹²⁷ КАТЕХИТИЧНА КОМІСІЯ УГКЦ, *Катехитичний правильник УГКЦ*, Львів: Свічадо 1999, § 89.

Ю. Бойко, *Покликання і завдання священника в катехизації // Патріарша катехитична комісія УГКЦ, Катехитично-Педагогічний Інститут УКУ, Науково-практична конференція, Катехитичне служіння в УГКЦ сьогодні: досвід, труднощі, перспективи*, Свічадо, Львів 2005, 143-146.

¹²⁸ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, § 298.

¹²⁹ *Катехитичний правильник УГКЦ*, § 90.

¹³⁰ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, § 298.

¹³¹ *Катехитичний правильник УГКЦ*, § 91.

II ВАТИКАНСЬКИЙ СОБОР, Декрет про апостолят мирян *Apostolicam actuositatem* [Апостольська діяльність] (18 листопада 1965), §§ 1-2.

матеріали, матеріальне забезпечення. Катехитами можуть стати члени спільноти, які є віддані Церкві і її навчанню, проводять своє життя у вірі, беруть активну участь в молитовному житті Церкви а особливо в Святій Літургії. Недостатньо дати катехитам тільки початкове знання і виховання, але їх потрібно удосконалювати й надалі з різних галузей: Святого Письма, катехитики, літургіки, богослов'я і духовності¹³².

Важливе місце в катехизації займає роль катехита, оскільки катехит є посередником між тайною Бога і людиною та людьми в спільноті. Тому він має обов'язок дбати, щоб його погляди на стиль життя, суспільне становище і культуру не перешкождали на шляху віри, але навпаки сприяли б тому, щоб катехизовані могли шукати християнське послання, приймати та глибше розуміти¹³³. Катехит, будучи працівником на Господній ниві, повинен бути особою зрілою не лише як людина, але і як християнин. Для того щоб катехит міг здійснювати катехитичне служіння, він повинен бути покликаним Богом, відповідно сформованим і вишколеним та посланим Церквою¹³⁴. Також важливе значення мають особисті відносини катехита з катехизованими. Вони зростають через розвинутий творчий підхід, щире педагогічне турботу, пристосуванням і великою пошаною до зрілості і свободи особи. Катехит, здійснюючи мудрий супровід, виконує найважливіше завдання в катехитичному служінні, а саме допомагає особам, яких катехизує, зрозуміти покликання для якого вони є вибрані Богом¹³⁵.

В процесі розвитку особи важливу роль відіграє група. Вона сприяє соціалізації і є життєвонеобхідною у особистісному формуванні, розвиває спосіб діалогу, здатність ділитися і бути співвідповідальним. Християнська спільнота також покликана брати участь в церковному житті, знаходячи свою мету і повне вираження у ширшій євхаристійній спільноті.

¹³² Катехитичний правильник УГКЦ, § 92.

¹³³ Загальний катехитичний довідник, § 156.

¹³⁴ Й. Кудла, «Особа Катехита» // Патріарша катехитична комісія УГКЦ – Катехитично-педагогічний інститут УКУ, Катехитика і християнська педагогіка. Досвід та перспективи: Матеріали конференції (Львів 2019) Львів: Колесо 2020, 141-143.

¹³⁵ Загальний катехитичний довідник, § 156.

Катехит, будучи учасником групи і усвідомлюючи її розвиток, оцінює, визнає і поглиблює своє особливе завдання бути свідком Євангелія в ім'я Церкви та бути здатним брати участь в інших плодах зрілої віри розвитку групи та розсудливо стимулювати спільний пошук¹³⁶.

В душпастирстві партикулярної Церкви необхідною є координація виховання, яка повинна бути спрямована до єдиного визнання віри і відданості Церкві, а також до служіння суспільству в одному євангельському дусі. Це особливо стосується дітей, підлітків та молоді¹³⁷.

В організації катехитичної діяльності за вихідний пункт партикулярна Церква, згідно Загального Катехитичного Довідника, повинна мати аналіз ситуації. Предмет цього вивчення охоплює аналіз релігійної ситуації, дослідження пасторальної діяльності, економічних, соціальних і культурних умов, а також їх вплив на процес євангелізації. Тобто потрібно усвідомити реальну ситуацію розглянутої катехизи і її потреб¹³⁸. Через аналіз ситуації, особи, які займаються служінням слова, повинні зрозуміти суперечливість людських ситуацій щодо пасторальної діяльності, тому, для пасторальної діяльності, потрібно вчитися знаходити можливості у новій і відмінній ситуації. Цей аналіз є, для душпастирів і катехитів, першим робочим інформаційним знаряддям, яке їм надає катехитичне служіння¹³⁹.

На основі аналізу ситуації потрібно сформулювати програму роботи, яка подає мету, засоби та норми, враховуючи місцеві потреби й одночасно у повній відповідності з нормами і метою Католицької Церкви. Програма охоплює певний відрізок часу і підлягає періодичному оновленню через нові акценти, мету і засоби. Програма є корисною для катехизи, оскільки вона об'єднує зусилля і працю задля досягнення спільних цілей. Тому її основною умовою має бути реалізм, який охоплює простоту, чіткість і конкретність¹⁴⁰.

¹³⁶ Загальний катехитичний довідник, § 159.

¹³⁷ Там само, § 278.

¹³⁸ Там само, § 279.

¹³⁹ Там само, § 280.

¹⁴⁰ Там само, § 282.

2.3. Зміст процесу морального виховання старшокласників у катехитичних програмах УГКЦ

В Україні серед катехитичних програм УГКЦ є багато програм, присвячених моральному вихованню. Але в цьому підрозділі ми розглянемо декілька, а саме: «Тіло – храм Святого Духа» яка є досить поширена і на основі цієї програми буде зроблений розгляд інших програм. Вона складається з трьох посібників для різних вікових категорій, а саме: для 11-13 років, 14-16 років і 17-18 років, але оскільки в нас є обмежений вік, а саме старшокласники, тому ми розглянемо два посібники для 14-16 років і 17-18 років; «Життя людини у Христі» посібник для катехита для 10 класу і «Крок до зрілості» посібник для проведення зустрічей із молоддю. Всі ці програми спрямовані на статеве виховання.

На початку програми «Тіло – храм Святого Духа» на вступній зустрічі, учасників знайомиться між собою, твориться спільнота, ознайомлюється з даною програмою і способами проведення занять, а також наголошується підліткам на почуття відповідальності, щодо свого майбутнього та бажання свідомо формувати на християнських засадах свою культуру щодо статевої. Також робиться наголос на зрілості у любові, до якої є покликана молода людина, що перебуває в часі приготування вибору свого стану¹⁴¹. Зі знайомства і представлення програми також починається посібник «Крок до зрілості», але там, знайомство спрямоване на глибше самопізнання і самосприйняття учасників за допомогою різних інтерактивних методів, а також окрім представлення програми пропонується обговорення з учасниками принципів співпраці між ними, а також часових меж зустрічей¹⁴².

В наступній темі двох підручників «Тіло – храм Святого Духа» автори

¹⁴¹ КОМІСІЯ У СПРАВАХ КАТЕХИЗАЦІЇ ПРИ ПАТРІАРШІЙ КУРІЇ УГКЦ, КАТЕХИТИЧНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ УКУ, Тіло – храм Святого Духа: Програма статевого виховання (14-16 років), Посібник для вчителя, Львів: Свічадо, 2007, 15-19.

КОМІСІЯ У СПРАВАХ КАТЕХИЗАЦІЇ ПРИ ПАТРІАРШІЙ КУРІЇ УГКЦ, КАТЕХИТИЧНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ УКУ, Тіло – храм Святого Духа: Програма статевого виховання (17-18 років), Посібник для вчителя, Львів: Свічадо, 2006, 19-22.

¹⁴² Г. Кришталь та ін., Крок до зрілості. Посібник для проведення зустрічей із молоддю, Львів: Дон Боско, 2013, 9-14.

піднімають питання походження, покликання і гідності людини, які є основою її життя. Вони наголошують, що створення людини чи покликання до життя одночасно означає і покликання до любові у двох вимірах: до Бога і ближнього, в підручнику «Тіло – храм Святого Духа» для 17-18 років ще наголошується на багатовимірності буття людини¹⁴³. Такі теми також подають в підручниках «Життя людини у Христі» і «Крок до зрілості»¹⁴⁴

В усіх чотирьох підручниках наголошують на тому, що головною спільнотою любові для кожної людини є родина і сім'я, яка має свої функції і передбачає певні відносини між батьками і дітьми. В підручнику «Тіло – храм Святого Духа» для 17-18 років ще наголошується подружньому і безженному станах, які взаємодоповнюються і через які людина здійснює своє покликання до святості і любові, що є відповіддю людини на Божу любов. Це покликання реалізується через творення спільноти осіб, служіння, любов і апостольство. Покликання представляється як Божа ініціатива в житті кожної людини, яка вимагає відповіді на підтвердження цього подаються імена різних осіб зі Старого і Нового Завіту, з якими Бог укладав союз. Такі теми також присутні в підручниках «Життя людини у Христі» і «Крок до зрілості», але вони мають деякі відмінності. В першому появляється визначенні сім'ї як «домашньої Церкви» а в другому додаються такі теми як основні обов'язки подружжя та розлучення і сепарація, яка при важливій причині допускається на відміну від розлучення¹⁴⁵.

Оскільки у сім'ї можуть виникати конфлікти, то для того, щоб учні могли їх конструктивно розв'язувати, їх ознайомлюють з причинами їх виникнення та шляхами вирішення¹⁴⁶. Згодом наголошують на важливості релігійних, родинних та народних свят, як можливості спільного проведення часу у

¹⁴³ Тіло – храм Святого Духа: Програма статевого виховання (14-16 років), 20-29.

Тіло – храм Святого Духа: Програма статевого виховання (17-18 років), 23-28.

¹⁴⁴ Б. Тимчишин, Життя людини у Христі. Посібник для вчителя 10 класу, Львів: Свічадо, 2010, 8-17.

Г. Кришталь та ін., Крок до зрілості, 51-52.

¹⁴⁵ Тіло – храм Святого Духа: Програма статевого виховання (14-16 років), 31-34.

Тіло – храм Святого Духа: Програма статевого виховання (17-18 років), 44-49.

Б. Тимчишин, Життя людини у Христі, 82-86.

Г. Кришталь та ін., Крок до зрілості, 60-61, 63-66.

¹⁴⁶ Тіло – храм Святого Духа: Програма статевого виховання (14-16 років), 36-41.

родині¹⁴⁷.

В усіх чотирьох підручниках також присутня тематика статевої. В підручниках «Тіло – храм Святого Духа і «Життя людини у Христі» ця тема представлена з богословської точки зору. Статевість людини є дарована Богом тому потрібно виховувати в учнів відповідальність за цей дар, повагу до свого тіла, і своєї статі, а також до інших осіб. Вчення про статевість людини і подружжя бере початок у Старому і Новому Завіті. Тему про статевість у Старому Завіті автори будують на основі перших трьох глав Буття і пророчих книг. У книзі Буття наголошується на рівності чоловіка і жінки, статевої, подружжі і плідності, які є даром Бога для людини і які були спотворені внаслідок гріха. У пророчих книгах людське подружжя стає символом союзу між Богом і людьми. У Новому Завіті Ісус Христос підтверджує первісний задум Бога щодо статевої, подружжя і плідності та наголошує на нерозривності подружжя, кажучи: «Що, отже, Бог получив, людина хай не розлучає» (Мт 19,6; пор Мр 10,9). Ісус виразно забороняє розлучатися чи одружуватися з розлученою і хто так робить чинить перелюб (пор. Мт 5,27-32; Мт 19,3-9; Мр 10,2-12; Лк 16,18). У Новому Завіті, подружжя є святою Тайною, яка є символом Тайни Христа і Церкви (Еф 5,31-32). Головною метою подружжя є любов і єдність між подружжями. Також наголошується на відносинах між чоловіком і жінкою згідно навчання апостола Павла, де вказується на якості, які впливають з подружжя, а саме: подружня чистота, вірність, взаємна любов, повага, довіра, щирість, терпеливість, взаємовідповідальність у обов'язках та інше. В підручнику «Крок до зрілості» Ця тема представлена більш з медичної точки зору, а саме як розвивається статевість в різних періодах життя та в біологічному, психологічному і духовному вимірах¹⁴⁸.

Оскільки відповідальність передбачає зрілість, автори надалі розкривають

¹⁴⁷ Там само, 42-45.

¹⁴⁸ Тіло – храм Святого Духа: Програма статевого виховання (14-16 років), 47-50.

Тіло – храм Святого Духа: Програма статевого виховання (17-18 років), 30-43.

Б. Тимчишин, Життя людини у Христі, 65-69.

Г. Кришталь та ін., Крок до зрілості, 66-78.

у чому полягає біологічне і психологічне дозрівання, визначають його критерії і наголошують на індивідуальних відмінностях в житті кожної людини¹⁴⁹. Головними критеріями, які потрібні особам для укладення подружжя і подружнього життя і які допоможуть краще реалізувати це покликання до подружжя є:

- зрілість у любові, яка починається від дружби, якої ідеальним зразком є Христос, є даром даним Богом, поділяється на агапе, філія, ерос, стронхе, виражається в таких аспектах як фізична, психічна, юридична, суспільна, економічна та релігійна зрілість, і яка проходить через чотири етапи розвитку, такі як близькість, винятковість, емпатія і дарування. Дарування є шляхом подолання егоїзму і переходу до правдивої любові. Це дарування включає в себе тілесний, душевний і духовний рівні¹⁵⁰;
- дошлюбна чистота, яка є істотним елементом християнської любові і є важливою для життя як особистого так і суспільного. Наслідком недотримання чистоти можуть бути різні проблеми на фізичному, психічному і духовному рівнях, що унеможливуватимуть розвиток глибших відносин між двома особами¹⁵¹. Глибші відносини у статевому співжитті можуть бути лише в подружжі, тому до своєї статевої потрібно мати серйозне і гідне наставлення, а також переконання, що правдивої любові між жінкою і чоловіком, які би характеризувалися емоційною зрілістю, самоконтролем і асертивністю, потрібно вчитися¹⁵². Для розрізнення кохання і статевого потягу, проводиться паралель між ними, також подається, яке повинно бути ставлення людини до статевої, щоб формувати правдиву любов¹⁵³, а також застерігається від таких явищ як мастурбація, дошлюбні статеві відносини, контрацепція, абортівні засоби, які негативно впливають на людину і нищать її, а також погіршують

¹⁴⁹ Тіло – храм Святого Духа: Програма статевого виховання (14-16 років), 51-54.

¹⁵⁰ Тіло – храм Святого Духа: Програма статевого виховання (17-18 років), 50-60.

Тіло – храм Святого Духа: Програма статевого виховання (14-16 років), 51-64.

Б. Тимчишин, Життя людини у Христі, 69-74.

¹⁵¹ Тіло – храм Святого Духа: Програма статевого виховання (17-18 років), 61-66.

Б. Тимчишин, Життя людини у Христі, 74-77.

¹⁵² Г. Кришталь та ін., Крок до зрілості, 33,83.

¹⁵³ Тіло – храм Святого Духа: Програма статевого виховання (17-18 років), 64.

відносини у подружжі, або й руйнують їх¹⁵⁴. У підручнику «Крок до зрілості» ще додають класифікацію відхилень і патологій у сексуальній сфері¹⁵⁵. Однією з патологій, яка є досить поширеною в багатьох країнах є гомосексуалізм. В підручнику «Тіло – храм Святого Духа», його розкрили в окремій темі і, для того, щоб виховувати розуміння того, що людина є створена Богом як чоловік і жінка і вони є покликані до взаємної любові і правдива любов може бути тільки між зрілими особистостями протилежної статі, подали інформацію про його походження і характеристики, моральну оцінку згідно вчення Святого Письма Церкви¹⁵⁶. Для підтвердження важливості дошлюбної чистоти і подружньої вірності, автори інформують учнів про головні венеричні хвороби, такі як ВІЛ, СНІД, сифіліс, гонорея, трихомоніаз, які передаються статевим шляхом і що відповідальне ставлення, а саме дошлюбна чистота і подружня вірність є гарантією здоров'я¹⁵⁷, а також подають переваги життя в стриманості, яка є проявом зрілості та рівновагою між відкритістю у взаєминах та збереженням інтимності¹⁵⁸.

- правдива подружня любов, яка є найвищим етапом її розвитку і єдина полягає у цілковитому самодаруванні, і при цьому наголошується, що християнське подружжя є Таїнством, яке передбачає і вимагає відповідального ставлення до статевого співжиття, оскільки його суттю, згідно вчення Церкви є плідність, тобто дарування життя, за яке потрібно взяти відповідальність. Щоб могли це зробити, до батьківства потрібно готуватися ще до одруження, а саме розпізнати своє завдання, яке впливає з цього покликання, звертаючи увагу на такі аспекти як біологічний, психологічний, моральний і духовний¹⁵⁹;

- знання про фізіологію і будову статевої системи чоловіка і жінки з їхніми відмінностями, яка є створена Богом і є цінною і доброю в Його очах, і до якої потрібно відноситись з пошаною. Статева система призначена для плідності,

¹⁵⁴ Тіло – храм Святого Духа: Програма статевого виховання (14-16 років), 97-110.

¹⁵⁵ Г. Кришталь та ін., Крок до зрілості, 87-88.

¹⁵⁶ Тіло – храм Святого Духа: Програма статевого виховання (17-18 років), 121-127.

¹⁵⁷ Тіло – храм Святого Духа: Програма статевого виховання (14-16 років) 112-117.

¹⁵⁸ Г. Кришталь та ін., Крок до зрілості, 95-96.

¹⁵⁹ Тіло – храм Святого Духа: Програма статевого виховання (17-18 років), 67-71.

Тіло – храм Святого Духа: Програма статевого виховання (14-16 років), 65-74.

тому також розкривається в темах репродуктивна функція жінки і чоловіка, фізіологія плідності, зачаття та пренатального період розвитку людського життя, наголошується на вихованні пошани до свого тіла і осіб протилежної статі, а також нового життя, яке розвивається в материнському лоні і за яке потрібно брати відповідальність¹⁶⁰ У підручнику «Крок до зрілості» статевість подають в трьох вимірах: фізіологічному, психологічному і духовному, які вказують на особистість як цілісність, яка, під час дозрівання, повинна інтегрувати ці виміри, а саме підпорядкувати тілесно-інстинктивну та почуттєву сферу духовному виміру. Якщо не буде такого впорядкування, людині буде загрозувати панування нижчих сфер¹⁶¹.

Оскільки подружнє життя є спрямоване на взаємне дарування, яке передбачає дарування життя, яке є Божим даром, то для правильного його розуміння подаються теми про початок життя дитини і її розвиток у лоні матері. Життя людини починається з моменту злиття сперматозоїда і яйцеклітини під час статевих відносин і розвивається у лоні матері, тому у темах формується в учнів почуття відповідальності і повагу до нового життя, вдячність Богові за дар цього життя і заохочується до творення правдивого християнського подружжя. Також подається поетапний розвиток дитини у лоні матері та зміни, які відбуваються з матір'ю під час вагітності та народження, звертаються увагу на важливу роль батька під час внутріутробного розвитку дитини¹⁶².

В контексті відповідальності та любові до зачаття і народження дітей, подаються теми про використання контрацепції, аборти та штучні репродуктивні технології, а також їх види і наслідки та моральний і етичний вимір щодо них, виховується розуміння дитини, як Дару Божого, а не речі, яку хочеться або не хочеться мати, у випадку неможливості зачати дитину,

¹⁶⁰ Тіло – храм Святого Духа: Програма статевого виховання (14-16 років), 75-87.

Тіло – храм Святого Духа: Програма статевого виховання (17-18 років), 73-81.

Б. Тимчишин, Життя людини у Христі, 88-90.

¹⁶¹ Г. Кришталь та ін., Крок до зрілості, 72-78.

¹⁶² Тіло – храм Святого Духа: Програма статевого виховання (17-18 років), 88-98.

Тіло – храм Святого Духа: Програма статевого виховання (14-16 років), 83-87.

Б. Тимчишин, Життя людини у Христі, 88-90.

заохочується до молитви-прохання Бога, щоб отримати цей Дар¹⁶³. Для того щоб розпізнати плідність і могли спланувати зачаття подається, альтернативний варіант, а саме методи розпізнавання плідності. Ці методи не протиставляються людській любові і прокреації, а навпаки, відповідаючи на Божий поклик народжувати дітей, вчать жити даром плідності¹⁶⁴.

В двох підручниках «Тіло – храм Святого Духа» розкривають основні шкідливі звички, такі як куріння, алкоголізм і наркотики, які негативно впливають на здоров'я і від яких людина швидко узалежнюється. Подається історія виникнення цих звичок і хвороби, які вони викликають і заохочується до відмови від них. Навчається, що шкодити здоров'ю є гріхом і виховується почуття відповідальності за здоров'я і життя власне та інших осіб¹⁶⁵.

На завершення провадиться підсумкова зустріч, яка спрямована на формування уміння володіти собою, своїми емоціями та почуттями, подається відмінність між емоціями та почуттями, розглядається поняття самоствердження, наголошуються підліткам на наслідках сьогоденних вчинків для майбутнього людини і допомагається зрозуміти їхню відповідальність і взаємовідповідальність у виборі способу життя, виховується почуття відповідальності за власні вчинки та своє майбутнє, в якому особа, щоб мати гідне життя, повинна прийняти християнські цінності¹⁶⁶, а також у виборі відповідального життя пропонується асертивність (вміння відстоювати власні переконання)¹⁶⁷.

¹⁶³ Тіло – храм Святого Духа: Програма статевого виховання (17-18 років), 100-119.

Тіло – храм Святого Духа: Програма статевого виховання (14-16 років), 105-110.

Б. Тимчишин, Життя людини у Христі, 78-82, 94-98, 90-93.

Г. Кришталь та ін., Крок до зрілості, 39-42, 89-94.

¹⁶⁴ Тіло – храм Святого Духа: Програма статевого виховання (17-18 років), 83-87

¹⁶⁵ Тіло – храм Святого Духа: Програма статевого виховання (17-18 років), 128-145.

Тіло – храм Святого Духа: Програма статевого виховання (14-16 років), 88-95.

¹⁶⁶ Тіло – храм Святого Духа: Програма статевого виховання (17-18 років) 146-149.

Тіло – храм Святого Духа: Програма статевого виховання (14-16 років), 118-122.

¹⁶⁷ Г. Кришталь та ін., Крок до зрілості, 97-99.

2.4. Шляхи оптимізації формування культури сімейних відносин для старшокласників

У роботі, ми вже вияснили, що першим до кого належить виховання дітей, яке також включає виховання для подружнього життя є сім'я. Сімейне виховання для подружжя є дуже важливе оскільки від готовності молодих осіб до подружжя і усвідомлення ними своєї місії залежить теперішнє і майбутнє цілого українського народу. Але оскільки сьогодні сім'я, великою мірою втратила виховну функцію і не дає відповідного виховання для сімейного життя, то, на прохання батьків про забезпечення виховання дітей, це завдання взяла на себе Церква, одночасно наголошуючи на важливій і майже незамінній ролі батьків у вихованні для подружнього життя. Приготування до подружнього життя складається з трьох етапів: віддаленої, попередньої і безпосередньої підготовки. Для такого приготування були видані різні програми, в нашій роботі ми розглянули три програми: Два посібники «Тіло – храм Святого Духа» для 14-16 років і 17-18 років; «Життя людини у Христі» посібник для катехита для 10 класу і «Крок до зрілості» посібник для проведення зустрічей із молоддю. Всі ці програми відносяться до віддаленої підготовки до подружжя і спрямовані на статеве виховання.

В цих підручниках теми, в основному, відповідають соціально-психологічним характеристикам юнаків, та їхнім зацікавленням, особливо що стосується юнацької дружби. Вони також подають основну інформацію про походження людини і покликання, зокрема до подружжя, головні критерії зрілості і відповідальності для укладення подружжя, особливо ті, які стосуються статевої, її призначення, ролі в сім'ї, тривалий характер, тобто заборона розлучатися, яка згідно християнського вчення є гріхом¹⁶⁸ Але є багато проблем, з якими зустрічаються молоді особи, які можуть спричинити розлучення, тому в підручниках потрібно додати в темі ці основні причини

¹⁶⁸ Див с. 25-34.

розлучення¹⁶⁹, щоб запобігти розлученню. Також потрібно подати в темах вплив розлучення на дітей¹⁷⁰, оскільки батьки можуть цього не брати до уваги.

Досить поширеними в Україні є неповні сім'ї. В таких сім'ях є деформована виховна функція і дітям вихованим в таких сім'ях є важче орієнтуватись в гендерних відносинах суспільства та створити власну повну життєздатну сім'ю¹⁷¹, тому про це також потрібно говорити. Також в Україні є велика кількість населення (44 %), які зазнали насилля в сім'ї і 30 % з них стали його жертвами саме в дитячому віці. Це означає, що в групі таких осіб може бути приблизно третина, тому потрібно говорити про наслідки насилля і можливі варіанти допомоги, оскільки особи, які стали жертвами насилля, незважаючи на обіцянку собі, що так робити не будуть, але в конфліктній ситуації все одно поведуться так як з ними поводитись в дитинстві, а також причини насилля¹⁷²

Основне завдання батьків, окрім дати дитині життя, є виховати дитину. На даний час в сучасних сім'ях досить зросла надмірна жіноча зайнятість, що спричиняє невиконання батьками цього основного завдання, тобто брак виховання дітей. Це є хворим процесом, оскільки деформує правильне виховання дітей і залишає їх без любові, здатної скеровувати їх у процесі дозрівання¹⁷³ тому важливо, щоб батьки були присутніми в сім'ї і про це потрібно навчати юнаків.

Оскільки в юнацькому віці процес формування стимулюється розширеним спілкуванням, зіткненням з різними формами поведінки, ідеалами, поглядами та способами їх відстоювання¹⁷⁴, то вищезгадані проблеми можна розглядати через створення якоїсь проблемної ситуації і обговорення, де учні аналізують цю ситуацію і дають можливі розв'язки.

¹⁶⁹ Див. с. 18.

¹⁷⁰ Див. с. 18-19.

¹⁷¹ Див. с. 19.

¹⁷² Див. с. 23-24.

¹⁷³ Див. с. 22.

¹⁷⁴ Див. с. 26.

Багато документів наголошують на тому, що важливу і майже незаміниму роль у вихованні займають батьки¹⁷⁵, тому про це потрібно говорити юнакам і додати до тем особливості виховання дітей, починаючи від народження дитини. Юнакам потрібно донести, що для того щоб вони, коли стануть батьками могли добре виховувати своїх дітей є недостатньо пройти лише програму підготовки для життя в подружжі, важливо наголосити, що для цього потрібно збільшувати свій багаж знань і підтримувати власний духовний розвиток. Для цього повинні постійно старатися знаходити нові знання для виховання вже виконуючи роль батьків.

Крім того, оскільки виховання для подружжя належить саме до сім'ї, було би добре запровадити паралельно для батьків програму групових або індивідуальних зустрічей з батьками, або, принаймні, розробити відповідні матеріали для виховання дітей. Потребу спеціально приготовлених матеріалів для батьків усвідомлює «Папська рада у справах сім'ї»¹⁷⁶. Важливо щоб такі зустрічі чи матеріали були спрямовані: на допомогу батькам у вихованні їхніх дітей, яке, як вже зазначалося, є основним правом і обов'язком батьків¹⁷⁷; розкрили стилі виховання і їх вплив на дітей¹⁷⁸; особливості юнацького віку і труднощі пов'язані з вихованням, зацікавлення юнаків і цінності на які вони спрямовані і які потрібно розвивати, щоб формувати характер, власну гідність і самодисципліну, належно впорядковувати свої схильності, виховувати пошану до власної статевої і людей з відмінною статтю, наголосили на важливому значенні чистої любові і вірності, оскільки покликання до любові є покликанням до взаємодарування в подружжі¹⁷⁹.

У вихованні, яке стосується статевої, важливо, щоб батьки не просто поінформували дітей, але формували правильну і відповідну поставу дітей до статі. Батьки повинні зрозуміло і переконливо передати дитині основну сутність щодо статевої, чим вона є і яке її призначення, а це вимагає від

¹⁷⁵ Див. с. 40.

¹⁷⁶ ПАПСЬКА РАДА У СПРАВАХ СІМ'Ї, *Правда про людську статевість та її суть*, § 147.

¹⁷⁷ Там само, § 145.

¹⁷⁸ Див. с. 24.

¹⁷⁹ Див. с.48-54.

батьків відповідної розсудливості і постави. Основне завдання у статевому вихованні – показати близький зв'язок між сексуальними діями і людською моральністю. Цим діям, як і всім людським вчинкам можна однаково надати моральної оцінки.

Важливо також адекватно обґрунтувати норми, оскільки норма як заборона викликає в молодих осіб спротив і почуття кривди. Для того щоб молодь прийняла норми, потрібно найперше усунути з їх свідомості почуття кривди, через яке вони сприймають норму як наказ. Тобто доки вони будуть переконані в що сексуальне життя є добре і його заборона є позбавленням добра, доти вони будуть цього добра прагнути досягнути. Тому важливо щоб батьки подали дотримання сексуальної чистоти в позитивному значенні, як вартості, а не як заборону.

Тому батьки, розмовляючи на тему щодо статевої, повинні: перемогти сором, який прикриває їхнє невміння говорити про справи, які стосуються статевої; виробити позитивний стиль мови; бути природним у відповідях на питання дитини; зберігати спокій в важких ситуаціях, зокрема тих, які потребують поради в компетентних осіб; також потрібно завжди пам'ятати, що інтимна сфера є дуже делікатна і потребує правдивості і дискретності. Якщо батьки зможуть бути у цій сфері добрими провідниками, то стануть близькими для дітей, здобудуть їхню довіру і відкритість. Це збудує велику довіру між батьками і дитиною, і в майбутньому в дитини не буде проблем розповісти батькам свої таємниці. Натомість якщо правди буде недостатньо, довіра зникне, створиться бар'єр між дітьми і батьками, то сексуальні питання у найважливіших моментах життя будуть огорнуті мовчанкою. Тоді батьки втрачають велику можливість збудувати з дітьми відносини і змушені дозволити їм відійти, щоб отримати інформацію в цій сфері з інших джерел, які досить часто не подають доброї інформації¹⁸⁰.

Також потрібно подати про статевий розвиток дитини, оскільки вони можуть не знати з якого періоду потрібно розпочати статево виховання. Для цього їм

¹⁸⁰ Г. Кришталь, Етика статевої та подружнього життя, 166-170.

потрібно розкрити зацікавлення дітей в статевій сфері і запропонувати інформацію, яка би допомогла батькам розмовляти правдиво з дітьми в питаннях статевої і одночасно, щоб сама інформація відповідала кожному етапу розвитку дитини. Це сприятиме ефективному вихованню в дитини пошани до осіб протилежної статі і власної інтимності¹⁸¹.

Для ефективності виховання до подружнього життя батькам також потрібно подати важливі риси подружньої любові, які вони мають передати своїм дітям не лише словом, але, насамперед прикладом. Ця любов повинна бути:

- людська, яка поділяється на чуттєву і духовну. Вона проявляється через імпульс потягу і акт вільної волі, який спрямований на вміння жити в радісні і важкі періоди життя. Така любов повинна бути не лише тривалою, але й зростати, щоб подружжя становило не тільки одне тіло, але й одну душу;
- повна, в якій особи би мали особливу форму приязні, через яку могли би без егоїстичних розрахунків, ділити між собою все, адже, коли подруги взаємно любляться правдиво, то люблять не задля власної вигоди, щоб щось отримати, але задля коханої людини;
- вірна і виключна, яка спрямована на тривалий зв'язок до кінця життя. Про таку любов не можна сказати, що вона є неможливою, адже є багато прикладів вірної і шляхетної любові і саме це виявляє велике щастя;
- плідотворна, спрямована не лише для спільноти чоловіка і жінки, але реалізується у продовженні роду. За своєю природою, подружжя і любов є направлені на нове життя, яке є для подружжя найціннішим даром, а для самих батьків найбільшим добром¹⁸².

¹⁸¹ Г. Кришталь, Етика статевої та подружнього життя, 171-173.

¹⁸² Г. Кришталь, Етика статевої та подружнього життя, 184-185.

Тіло – храм Святого Духа, Програма статевого виховання (17-18 років), 68-69.

Висновки до другого розділу

В цьому розділі було розглянуто формування сімейних цінностей на катехитичних заняттях. Оскільки у формуванні культури сімейних відносин важливе місце займає сім'я, то було розглянуто роль сім'ї у формуванні культури сімейних відносин. Для цього спочатку було представлено етапи подружньої підготовки, такі як: віддалена, наближена і безпосередня підготовка і представлено які цінності потрібно формувати на кожному етапі, Важливими цінностями для укладення подружжя було виявлено зрілість у любові, вірність, єдність і чистота, при цьому, у формуванні до подружнього життя, було зазначено на дуже важливій ролі сім'ї, яка повинна створити сімейне середовище, в якому би панувала любов і повага до ближнього та відданість Богові, а також допомагала би дітям виховуватися в особистісному, суспільному і духовному вимірах.

Однак, сім'я, як зазначалося в першому розділі, значною мірою втратила свою сутність і перестала в належний спосіб виконувати виховну функцію. Тому це завдання, з огляду на покликання і обов'язок перед Богом і актуальну ситуацію, взяла на себе Церква. Для виконання цього виховного обов'язку було представлено різні парафіяльні спільноти, які були створені Церквою, і які залишаються привілейованим місцем катехизи. Для організації катехитичного душпастирства було представлено створення катехитичного осередку і розглянуто основні його завдання, зокрема робити аналіз ситуації у справах катехизації і створити програму з чіткою метою, певними напрямками і запропонованими конкретними діями. Також було розглянуто роль духовенства мирян та катехитів у катехитичному служінні.

У виконанні катехитичного служіння важливе місце займають програми, тому їх далі було розглянуто. На основі програм «Тіло – храм Святого Духа», «Життя людини у Христі» та «Крок до зрілості» було представлено зміст морального виховання старшокласників та здійснено аналіз програм.

Зважаючи на зміст морального виховання, актуальний стан сім'ї і соціально психологічні характеристики старшокласників було запропоновано

шляхи оптимізації формування культури сімейних цінностей, де було виявлено, що зміст формування сімейних цінностей в цих посібниках в більшості відповідає соціально-психологічним характеристикам старшокласників та їхнім зацікавленням та сучасному стану сім'ї. Однак вони є більше спрямовані на ідеал сім'ї і не представляють багато проблем з якими зустрічаються молоді особи, зокрема що стосується розлучення, неповних сімей, сімейного насилля, браку батьківства і материнства через надмірну зайнятість, не вказують наслідків цих проблем і не подають вказівок, як з ними боротися.

З огляду на важливу і майже не заміниму роль батьків у вихованні дітей, на що вказують багато документів церковного вчення, було запропоновано запровадити паралельно для батьків програму групових або індивідуальних зустрічей, чи, щонайменше, розробити відповідні матеріали, які були би спрямовані на виховання дітей.

ВИСНОВКИ

Ми мали змогу проаналізувати тему формування культури сімейних відносин у старшокласників на катехитичних заняттях в УГКЦ. Метою нашого дослідження було проаналізувати процес формування культури сімейних відносин у старшокласників на катехитичних заняттях та запропонувати шляхи оптимізації. Для розкриття теми та досягнення мети було проаналізовано різні документи Церкви, психолого-педагогічну літературу та катехитичні програми «Тіло – храм Святого Духа» і посібники «Життя людини у Христі» і «Крок до зрілості» для учнів старших класів.

Для цього ми проаналізували зміст сімейних відносин згідно вчення Церкви і нормативно-правових документів та визначили, що таке сім'я, як вона засновується, яке місце займає в Церкві, починаючи від Старого Завіту, та державі, що є основою її життєдіяльності і які потреби вона забезпечує, яке місце займають у сім'ї діти і які обов'язки мають батьки щодо дітей. Після цього ми порівняли зміст церковного вчення і нормативно-правових документів в питаннях сім'ї і визначили багато спільних характеристик, які взаємодоповнюються як також і суперечних, особливо що стосується розлучення, адже згідно вчення Церкви шлюб є нерозривним до смерті одного з подружжя, тому не дозволено укласти ще один шлюб за час існування першого, натомість згідно нормативно-правових документів розірвання попередньо-укладеного цивільного шлюбу і укладення наступного є можливим. Також ми подали неправильне розуміння сучасного суспільства щодо християнських цінностей і сім'ї зокрема та зміни, яких вона зазнала, а також їх вплив на відносини у сім'ї.

Ми проаналізували типологію стилів сімейних взаємовідносин і з'ясували, що сучасна сім'я набула значних змін. Урізноманітнилися типи сімей, відбулася зміна ролей її членів, здійснився перехід від розширеної до нуклеарної і від багатодітної до малодітної. Ми вияснили, що в Україні переважає нуклеарна сім'я з авторитарним стилем. Потім визначили, що зменшується кількість сімей і зареєстрованих шлюбів, зростає кількість

неповних сімей, знижується народжуваність та кількість багатодітних сімей, збільшується кількість одnodітних сімей, поширеною є народжуваність дітей поза офіційно зареєстрованим шлюбом, великою є кількість проблемних сімей, зростає кількість розлучень, проте більшість населення таки перебуває в зареєстрованому шлюбі. Однак в цьому всьому є виражені регіональні відмінності. Було з'ясовано, що внаслідок цього сім'я зазнала великої кризи, особливістю якої є зміна моральних і сімейних цінностей, психологічні проблеми членів сім'ї та послаблення виховної функції. Також визначили, що такі проблеми як насилля, біль, зло, розлучення та інші беруть свій початок ще в книгах Святого Письма, починаючи від книги Буття і продовжується в навчанні Ісуса Христа, де він неодноразово засуджував розлучення і входження в відносини з іншою жінкою і виявляв його темний вимір (гріх), який, відносини між чоловіком і жінкою у любові і чистоті, перетворює у відносини домінування.

На основі цього ми з'ясували, що такі зміни мають негативні наслідки, особливо вони є травматичними для дітей, тому що деформують процес виховання і в майбутньому можуть спричинити різні аномалії.

Окрім, вище зазначеного стану сім'ї та виховання ми виявили позитивні особливості сімейного виховання, що можна віднести до авторитетного стилю виховання, а також негативні прояви, які є характерні для авторитарного стилю. Також зазначили, що в дитячому віці, саме сім'я є школою людських цінностей, де особи вчаться користуватися свободою. Тому важливо виховувати дітей до свободи і відповідальності за себе і інших, оскільки дитина поступово готується до дорослого життя поза домом, якому передують юнацький вік.

Ми розглянули соціально-психологічні характеристики старшокласників і з'ясували, що в цьому періоді інтенсивно формується система ціннісних орієнтацій, яка впливає на становлення особистості і характеру та є основою життєвого вибору щодо майбутнього, їх соціального та особистісного самовизначення. Також вияснили що на формування цінностей в цьому періоді впливає зріст морального досвіду, наявність понятійного мислення і здобуття

певного соціального статусу. Характерною позицією старшокласників є вияв соціальної активності. У їх поведінці спостерігаються моральні і соціальні очікування, а також потреба на них відповідати. Також ми виявили ряд цінностей, які старшокласники хотіли б досягнути у своєму житті. Але в цих цінностях проявляється швидше егоцентризм ніж добро суспільства. З'ясували, що характерним для цього віку є спрямування на свій внутрішній світ і порівняння його зі зовнішнім, як наслідок вони почуваються самотніми і розчаровуються, бо зовнішній світ не співпадає з їхніми очікуваннями.

Ми розглянули статевий розвиток старшокласників навколо якого упорядковується самосвідомість особистості і з'ясували, що в них відбувається усвідомлення та виробляється ставлення до статевої, але ще немає гармонії між чуттєво-сексуальним потягом та потребою духовного спілкування і взаєморозуміння, а також завершується статева ідентифікація та формується психологічна стать. Згодом визначили, що в старшокласників важливе місце посідає інтимна дружба, яка може перейти в кохання. Але в дівчат виникає потреба в ній швидше ніж у хлопців і сама дружба має певні відмінності, тобто відрізняється співвідношення до різностатевої дружби та кохання, в якому передбачається вищий ступінь інтимності і це провадить до максимального саморозкриття. Проте статева поведінка юнаків визначається їхніми індивідуальними рисами, цінностями, зрілістю, нормами поведінки. Далі ми з'ясували, що більшість старшокласників мали статеві відносини, або живуть статевим життям, що негативно впливає на їхній фізіологічний та психічний розвиток, а також свідчить про занепад моральних та християнських цінностей.

Також розглянули таке явище як контрацепція, яка часто має абортівну дію, та її широке розповсюдження і рекомендації з боку фахівців, як засіб запобігання вагітності та поширення інфекційних хворіб та розкрито поняття морального зла, і її неетичності та наголошено на побічних наслідках через їх застосування.

У роботі проаналізовано формування сімейних цінностей на катехитичних заняттях. Для цього, зважаючи на важливе місце сім'ї у виховному процесі, ми

розглянули ролі сім'ї у формуванні культури сімейних відносин у старшокласників. На початку ми представили етапи подружньої підготовки, такі як віддалена, наближена і безпосередня та важливі цінності, які потрібно формувати на кожному етапі. Важливими цінностями було виявлено зрілість у любові, вірність, єдність і чистота. Також ми зазначили, що у формуванні до подружнього життя, дуже важливу роль, яку майже неможливо замінити, займає сім'я, тому її обов'язком є створити сімейне середовище, в якому би панувала любов і повага до ближнього та відданість Богові, та допомагати дітям виховуватися в особистісному, суспільному і духовному вимірах. Далі було зазначено різні труднощі, з якими зустрічаються батьки у виховному процесі, особливо в тому, що стосується статевого виховання і причини браку виховання. З того огляду вони потребують у вихованні допомоги від Церкви.

Зважаючи на сучасний стан сім'ї у формуванні сімейних цінностей а також відчувачи покликання і обов'язок перед Богом виховувати молодих осіб, це завдання взяла на себе Церква. Для цього були створені Церквою різні парафіяльні спільноти, які залишаються привілейованим місцем катехизи. Для організації катехитичного душпастирства ми представили створення катехитичного осередку і розглянули його основні завдання, особливі ті, які стосуються катехизації, зокрема створення програми з чіткою метою, певними напрямками і запропонованими конкретними діями. Оскільки в катехитичному служінні беруть участь священники, монахи і миряни, то ми також розглянули їх роль.

Далі ми проаналізували катехитичні програми, оскільки вони займають важливе місце в катехизації. На основі програм «Тіло – храм Святого Духа» і посібників «Життя людини у Христі» та «Крок до зрілості» ми подали зміст морального виховання старшокласників. Під час розгляду, незважаючи на різні посібники ми виявили спільність і подібність тем, однак з деякими відмінностями, зокрема у методах подання. Основними темами у всіх посібниках були ті, які стосуються, походження і покликання людини, зокрема до подружнього життя, дружби і зрілості у любові, відповідальності, статевої,

репродуктивної функції, зачаття і розвитку дитини, дошлюбної чистоти, використання контрацепції та інші. Ці теми, з огляду на їх повторюваність в багатьох програмах, важливо знати старшокласникам, перед початком подружнього життя.

На основі змісту морального виховання, актуального стану сім'ї і соціально-психологічних характеристик старшокласників ми запропонували шляхи оптимізації формування культури сімейних відносин. Під час аналізу катехитичних програм ми побачили, що зміст цих програм і посібників в основному відповідає соціально-психологічним характеристикам старшокласників і їхнім зацікавленням та сучасному стану сім'ї. Одночасно виявили, що цей зміст є спрямований, в основному, на ідеал сім'ї, і не розглядає багатьох проблем, з якими зустрічаються молоді особи, особливо що стосується розлучення, неповних сімей, сімейного насилля, браку батьківства і материнства через надмірну зайнятість, не вказують наслідків цих проблем і не подають вказівок, як з ними боротися.

Враховуючи важливу і майже не заміниму роль батьків у вихованні дітей, на що вказують багато документів церковного вчення, ми запропонували запровадити паралельно для батьків програму групових або індивідуальних зустрічей, або принаймні, розробити відповідні матеріали, які були би спрямовані на виховання дітей.

Оскільки добре функціонування у подружжі і благополуччя сім'ї великою мірою залежать від зрілості двох особистостей, то основним засобом для досягнення цього є пізнання культури сімейних відносин і впровадження цього в життя. А оскільки сучасний стан сімей перебуває в занепаді моральних і християнських цінностей, що унеможливорює цілісний розвиток особистостей, то важливим засобом для старшокласників є навчальний процес на катехитичних заняттях, який допоможе їм створити власну благополучну сім'ю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

I Святе Письмо та документи Церкви

1. СВЯТЕ ПИСЬМО СТАРОГО ТА НОВОГО ЗАВІТУ / перекл. Хоменко І., Львів: Місіонер 2007.
2. II ВАТИКАНСЬКИЙ СОБОР, Деклярація про християнське виховання *Gravissimum educationi* [«Вагомість виховання»] (28 жовтня 1965).
3. II ВАТИКАНСЬКИЙ СОБОР, Декрет про апостолят мирян *Apostolicam actuositatem* [«Апостольська діяльність»] (18 листопада 1965).
4. XXII Міжнародний Конгрес Родини, Родина – спільнота любові, Київ: Дух і літера 2007.
5. ІВАН ПАВЛО II, Апостольське поучення про катехизу в наш час, *Catechesi Tradendae* [Передавання катехизи], (16 жовтня 1979), Львів: Свічадо, 2008.
6. КАТЕХИТИЧНА КОМІСІЯ УГКЦ, *Катехитичний правильник УГКЦ*, Львів: Свічадо 1999.
7. Кодекс Канонів Східних Церков, Рим: Видавництво оо. Василіян 1993
8. КОМІСІЯ У СПРАВАХ КАТЕХИЗАЦІЇ ПРИ ПАТРІАРШІЙ КУРІЇ, *Життя у Христі. Моральна Катехиза*, упоряд. Шевчук С., Львів: Український Католицький Університет 2004.
9. КОНГРЕГАЦІЯ У СПРАВАХ ДУХОВЕНСТВА, *Загальний катехитичний довідник*, Свічадо, Львів 1999.
10. ПАПСЬКА РАДА У СПРАВАХ СІМ'Ї, *Правда про людську статевість та її суть. Дороговкази для виховання в сім'ї*, Ватикан, 1995.
11. ПАТРІАРША КАТЕХИТИЧНА КОМІСІЯ УГКЦ, КАТЕХИТИЧНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ УКУ, Науково-практична конференція, Катехитичне служіння в УГКЦ сьогодні: досвід, труднощі, перспективи, Свічадо, Львів 2005.
12. СИНОД ЄПИСКОПІВ УГКЦ, *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, Львів: Свічадо 2012.

13. СИНОД УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ, *Катехизм Католицької Церкви*, Жовква: Місіонер 2002.
14. ФРАНЦИСК, Апостольська адгортація до єпископів до священників і дияконів до богопосвячених осіб, до християнських подружжів і до всіх мирян про любов у родині *Amoris Laetitia* [Радість Любові], (19 березня 2016) / перекл. Кривобочок О.

II. Основна література

1. Алексеєнко Т., Соціальна педагогіка: теорія та практика, Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю, зміст соціальних очікувань сучасних старшокласників і соціально-педагогічні проблеми їх регулювання, N3, [б_м], [б_в] 26 серпня 2011.
2. Веленко А., Як зрозуміти дитину. Нотатки психолога, Період ранньої юності, Шкільний світ N12, (грудень 2012).
3. Видра О., Вікова психологія. Навчальний посібник, Київ: Центр учбової літератури 2011.
4. Вісник Львівського Університету, Серія соціологія, вип. 4, Львів: [б_в], 25.06.2010. Цитовано за Сімейна структура населення України та гендерні відносини у родині, Київ: Інститут соціології НАН України.
5. Законодавство України - Верховна Рада, Сімейний кодекс України, Київ: Правова єдність 2019.
6. Ібрагім Ю., «Соціальна педагогіка»// Наукові записки. Серія: Педагогіка, номер 2, (2015).
7. Кобзева Т. – В. Шапіро В., Сімейне право України, Навчальний Посібник, Суми: Сумський державний університет 2015.
8. Ковбас Б., – Костів В., Родинна педагогіка. Основи родинних взаємовідносин, том 1, Івано-Франківськ: [б. в.] 2002.
9. Комісія у справах катехизації при Патріаршій курії УГКЦ, Катехитично-Педагогічний Інститут УКУ, Тіло – храм Святого Духа: Програма статевого виховання (14-16 років), Посібник для вчителя, Львів: Свічадо, 2007.

10. Комісія у справах катехизації при Патріаршій курії УГКЦ, Катехитично-Педагогічний Інститут УКУ, Тіло – храм Святого Духа: Програма статевого виховання (17-18 років), Посібник для вчителя, Львів: Свічадо, 2006.
11. Кришталь Г. та ін., Крок до зрілості. Посібник для проведення зустрічей із молоддю, Львів: Дон Боско, 2013.
12. Кришталь Г., Етика статевої та подружнього життя, Скрипт курсу, Львів, [б_в], 2005.
13. Кудла Й., «Особа Катехита» // *Патріарша катехитична комісія УГКЦ – Катехитично-педагогічний інститут УКУ, Катехитика і християнська педагогіка. Досвід та перспективи: Матеріали конференції (Львів 2019)* Львів: Колесо 2020.
14. Лещук Н. та ін., Статеве виховання і репродуктивне здоров'я підлітків та молоді. Навчальний посібник, Київ: (б_в) 2014.
15. Мельник В. та ін., Сімейні цінності: практико-орієнтований посібник до навчальної програми «сімейні цінності» (9 годин), Івано-Франківськ: НАІР 2014.
16. Палкін В., «Криза української родини – кроки до зникнення сім'ї чи її модернізації» // Народна освіта, номер 1, 2016, 4-11.
17. Помиткіна Л. та ін., Психологія сім'ї. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, Київ: Національний авіаційний університет 2010.
18. Послання Синоду єпископів Української Греко-Католицької Церкви 2018 року, «Боже Слово і катехизація» // *Патріарша катехитична комісія УГКЦ – Катехитично-педагогічний інститут УКУ, Катехитика і християнська педагогіка. Досвід та перспективи: Матеріали конференції (Львів 2019)* Львів: Колесо 2020.
19. Сичова В. – Ібрагім Ю., «Соціальна робота з багатодітними сім'ями в м. Харкові» // Соціопростір, номер 7, 2018, 50-59

20. Слюсар Л., «Сім'я в сучасній Україні: Інституційна криза чи постіндустріальна трансформація», 2007, 28-38.
21. Тимчишин Б., «Передшлюбна катехизація» // *Патріарша катехитична комісія УГКЦ – Катехитично-педагогічний інститут УКУ, Катехитика і християнська педагогіка. Досвід та перспективи: Матеріали конференції (Львів 2019)* Львів: Колесо 2020.
22. Тимчишин Б., Життя людини у Христі. Посібник для вчителя 10 класу, Львів: Свічадо, 2010.
23. Харитоновна Є., та ін., Сімейне право України, Навчальний посібник, Кам'янець-Подільський: Істина 2008.
24. Хромова О., «Особливості сучасної сім'ї: вплив на виникнення і прояви насилля щодо дітей та підлітків» // Київ: 2010, 554-563.
25. Шиделко А., Етика і психологія сімейного життя, навчально методичний посібник, Львів: Анна Шиделко 2009.

III. Допоміжна література

1. Барбінова А., Сімейні цінності учнів професійно-технічного навчального закладу: зміст, структура, умови виховання, // *Витоки педагогічної майстерності, серія «педагогічні науки», Вип. 15, Полтава: 2015.*
2. Бондарчук О., Психологія сім'ї. Курс лекцій, ред. Хронюк І., Київ: Міжрегіональна Академія Управління Персоналом (МАУП), 2001.
3. Лозовий В. та ін., Етика: Навчальний посібник, Київ: Юрінком Інтер 2002.
4. Лукашевич М., Соціологія сім'ї: теорія і практика, навчальний посібник, Київ: ІПК ДСЗУ 2012.
5. Ляшенко Н. – Семке Н., Соціологія сім'ї: конспект лекцій для студентів спеціальності 054 «Соціологія» у 2-х частинах. Ч. 1 Сім'я як соціальний інститут, Харків: НТУ «ХПІ» 2018.
6. Маценко Л., Педагогіка сімейного виховання. Підручник, Київ: НУБіП України 2015.

7. Основи християнської етики. Підручник для 10 класу загальноосвітніх державних закладів, І. І. Бурнашова та ін., Львів: Свічадо, 2016.
8. Прийдіте Поклонімся, Молитовник. 5-те видання, Львів: Свічадо 2013.

IV. Інтернет джерела

1. В Україні кожна 60-та дитина народжена неповнолітньою, 16.11.2012, <https://zik.ua/news/2012/11/16/v_ukraini_kozhna_60ta_dytyna_narodzhen_a_nepovnolitnoyu_matiryu__statystyka_379252> (30.04.2021).
2. Вчення Папи Павла VI про моральне зло контрацепції, 09.01. 2019, <<http://olha-church.org.ua/web/page/vchennja-papu-pavla-vi-pro-moralne-zlo-kontracerciyi>>, (02.05.2021).
3. Дослідження сучасної сім'ї в Україні: актуальні проблеми, 28.05.2012, <<https://osvita.ua/vnz/reports/sociology/30050>>, (29.04.2021).
4. Кожна друга подружня пара розлучається – причини, 18.03.2017, <<https://ukr.media/ukrain/296996>>.
5. Коли найкраще починати статеве життя, 26.05.2011, <https://gazeta.ua/articles/events-journal/_koli-najkrasche-pochinati-stateve-zhittya/384309>, (01.05.2021).
6. Культура сімейних відносин <<https://studopedia.su>> (26.05.2015).
7. Міністерство освіти і науки України - Департамент освіти, 12.02.2020, <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2020/2/12/1_9-766.pdf>, (29.04.2021).
8. Нуклеарна сім'я, 26.02.2020, <<https://uk.wikipedia.org/wiki>>. (26.04.2021).
9. Підлітки і контрацепція — Управління охорони здоров'я, <<https://med-expert.com.ua/ua/rannee-nachalo-polovoj-zhizni-u-podrostkov-prichiny-i-sledstvija>>, (01.05.2021).
10. Про здоров'я тіла та душі: східно-православний вступ до біоетики, 18.04.2020, <<https://cerkva.dp.ua/pro-zdorov-ya-tila-ta-dushi-shidno-pravoslavnij-vstup-do-bioetiki>>, (02.05.2021).
11. Протизаплідні пігулки перетворили моє життя на жахіття, 13.01.1017, <<https://www.bbc.com/ukrainian/features-38612775>>, (01.05.2021).

12. Психологічна характеристика сучасної сім'ї – Соціальна педагогіка, <http://bookwu.net/book_socialnaya-pedagogika_990/7_psihologichna-harakteristika-suchasno-sim> (29.04.2021).
13. Раннє статеве життя загрожує раком шийки матки, 14.03.2013, <<https://vidomosti-ua.com/health/62863>>
14. Ранні сексуальні зв'язки у підлітків: причини і наслідки – БДМУ, 5.05.2016, <<https://www.bsmu.edu.ua/blog/4546-ranni-seksualni-zv-zki-u-pidlitkiv-prichini-i-naslidki>>, (01.05.2021).
15. Ранній початок статевого життя в підлітків: причини та наслідки, 2015, <<https://med-expert.com.ua/ua/rannee-nachalo-polovoj-zhizni-u-podrostkov-prichiny-i-sledstvija>>, (01.05.2021).
16. Секс в перший раз: коли почати?, 29.10.2010, <<https://www.obozrevatel.com/ukr/family/42036-seks-v-pershij-raz-koli-pochati.htm>>, (01.05.2021).
17. Сексуальна освіта в Україні: менше знають — менше..., 2.04.2018, <<https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/seksualnist/sexualna-osvita-v-ukraini-menshe-znayut-menshe-splyat-134439.html>>, (30.04.2020).
18. Сім'я і шлюб в Україні – Соціологія – Навчальні матеріали, https://pidruchniki.com/14990528/sotsiologiya/simya_shlyub_ukrayini, (26.04.2021).
19. Сімейне насилля: причини та наслідки - Learning.ua, 12.11.2018, <<https://learning.ua/blog/201811/simeine-nasyllia-prychyny-ta-naslidky>> (29.04.2021).
20. Сімейні правовідносини. Підстави виникнення, зміни та припинення сімейних правовідносин <<https://pidruchniki.com>>.
21. Сучасна сім'я, її особливості та функції, 11.02.2016, <<https://studfile.net/preview/5184060/page:5/> studfile.net > preview > page:5», (29.04.2021).

22. Україна – на першому місці в Європі за кількістю розлучень, 23.08.2015, <<https://expres.online/archive/main/2015/08/23/148726-ukrayina-pershomu-misci-yevropi-kilkisty-rozluchen>>.
23. Щодо проблем формування ставлення молоді до сімейного життя, <http://www.rusnauka.com/18_NiIN_2007/Psihologia/22743.doc.htm>.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Арт. II: Розриваючі перешкоди в загальному

Кан. 790 – § 1. Розриваюча перешкода робить особу нездатною для правосильного укладання подружжя.

§ 2. Перешкода, хоч би існувала тільки з боку однієї з двох сторін, робить подружжя неправосильним.

Кан. 791 – Перешкода вважається прилюдною, якщо може бути доведена у зовнішній сфері інакше вона є таємною.

Кан. 792 – Партикулярним правом Церкви свого права не слід установлювати розриваючі перешкоди, як тільки з дуже поважної причини, в погодженні з зацікавленими єпархіяльними Єпископами інших Церков свого права і порадившись з Апостольським Престолом однак жодна нижча влада не може встановлювати нові розриваючі перешкоди.

Кан. 793 – Відкидається звичай, який запроваджує нову перешкоду, або суперечить перешкодам, які вже існують.

Кан. 794 – § 1. Місцевий Ієрарх може в окремому випадку заборонити одруження підлеглим йому вірним, де б вони не перебували, а також іншим вірним Церкви свого права, які в даний час перебувають в межах території єпархії, але тільки тимчасово, з поважної причини і поки вона триває.

§ 2. Якщо йдеться про місцевого Ієрарха, який виконує свою владу в межах території патріяршої Церкви, то Патріярх може додати до такої заборони клявзуру, розриваючу подружжя в інших випадках – тільки Апостольський Престол.

Кан. 795 – § 1. Місцевий Ієрарх може звільнити від перешкод церковного права підлеглих йому вірних, де б вони не перебували, а також інших вірних Церкви свого права, які в даний час приписані до неї і перебувають у межах території єпархії, за винятком таких перешкод:

1-е – свячення;

2-е – довічного прилюдного обіту чистоти, складеного в чернечому

інституті, хіба що йдеться про Згромадження єпархіяльного права;

З-є – подружжя.

§ 2. Диспенза від цих перешкод застерігається Апостольському Престолові, але Патріярх може диспензувати від перешкод подружжя і довічного прилюдного обіту чистоти, складеного в Згромадженнях будь-якого юридичного стану.

§ 3. Ніколи не надається диспенза від перешкод кровного споріднення в прямій лінії або в другому ступені бічної лінії.

Кан. 796 – § 1. Коли загрожує небезпека смерті, місцевий Ієрарх може підлеглим йому вірним, де б вони не перебували, а також інших вірних, які в даний момент перебувають у межах території єпархії, диспензувати від приписаної правом форми вінчання та від усіх і окремих перешкод з церковного права, чи публічних, чи таємних, за винятком перешкоди, яка впливає із свячення пресвітерату.

§ 2. У тих самих обставинах, але тільки у випадках, коли не можна звернутися навіть до місцевого Ієрарха, таку саму владу звільняти мають парох, інший священник, наділений повноваженням благословити подружжя, і католицький священник, про якого мова в кан. 832, § 2 а сповідник має таку ж владу, якщо йдеться про таємну перешкоду для внутрішньої сфери чи під час тайни сповіді чи поза нею.

§ 3. Під неможливістю звернутися до місцевого Ієрарха розуміється випадок, якщо це можна зробити тільки в інший спосіб, ніж за допомогою листа або через особистий доступ.

Кан. 797 – § 1. Якщо перешкода виявляється, коли вже все готове до вінчання і одруження не можна відкласти без правдоподібної небезпеки великого лиха, то поки від компетентних властей не буде одержана диспенза, владу диспензування від усіх перешкод, за винятком тих, про які мова в кан. 795, § 1, чч. 1 і 2, мають місцевий Ієрарх і, якщо випадок таємний, всі, про яких мова в кан. 796, § 2, з дотриманням приписаних там умов.

§ 2. Ця влада поширюється також на надання подружжю узаконення, якщо

загрожує така сама небезпека і немає часу звернутися до компетентних властей.

Кан. 798 – Священики, про яких мова в канн. 796, § 2 і 797, § 1, повинні негайно повідомити місцевого Ієрарха про надання диспензи або узаконення для зовнішнього обсягу вона повинна бути записана в книзі подружжів.

Кан. 799 – Якщо нічого іншого не постановляє рескрипт Апостольського Престолу або Патріярха чи місцевого Ієрарха в межах їх компетенції, то диспенза від таємної перешкоди, надана у внутрішній не сакраментальній сфері, повинна бути записана у таємному архіві єпархіяльної курії і не потрібна вже інша диспенза для зовнішньої сфери, навіть якщо таємна перешкода стане пізніше прилюдною.

Арт. III: Окремі перешкоди

Кан. 800 – § 1. Не можуть важно укласти подружжя чоловік до закінчення шістнадцяти років життя і жінка до закінчення чотирнадцяти років.

§ 2. Партикулярне право Церкви свого права може встановлювати вищий вік для законного вінчання.

Кан. 801 – § 1. Статеве безсилля, попереднє і тривале, з боку чоловіка або жінки, абсолютне чи відносне, розриває подружжя з самої його природи.

§ 2. Якщо перешкода статевого безсилля є сумнівною, чи сумнів цей правовий чи фактичний, то не слід забороняти подружжя ані також, поки існує сумнів, визнавати його недійсним.

§ 3. Безплідність не забороняє подружжя, ані не розриває його зі збереженням кан. 821.

Кан. 802 – § 1. Неправосильно намагається укласти подружжя той, хто зв'язаний вузлами попереднього подружжя.

§ 2. Хоч би перше подружжя було неправосильне або було з якоїсь причини розв'язане, однак не можна укладати нове подружжя, поки, згідно з правом і достовірно не буде встановлена неправосильність або розв'язання першого.

Кан. 803 – § 1. Правосильно укладати подружжя з нехрещеними не можна.

§ 2. Якщо під час одруження сторона загально вважалась хрещеною або її

хрещення було сумнівним, то треба припускати, згідно з приписом кан. 779, правосильність подружжя, поки достовірно не буде доведено, що одна сторона є хрещена, а друга нехрещена.

§ 3. Щодо умов диспензування слід застосовувати кан. 814.

Кан. 804 – Неправосильно намагається вступити подружжя той, хто був поставлений у священничий чин.

Кан. 805 – Неправосильно намагається вступити в подружжя той, хто склав довічний обіт чистоти в чернечому інституті.

Кан. 806 – Не може бути правосильно укладене подружжя з особою викраденою або хоч би затриманою з наміром одруження, хіба що пізніше, звільнена від викрадача або затримуючого, і перебуваючи у безпечному і вільному місці, сама з власної волі вибере це подружжя.

Кан. 807 – § 1. Хто заради подружжя з певною особою заподіяв смерть її супругові або власному супругові, той неправосильно намагається одружитися.

§ 2. Неправосильно також намагаються одружитися ті, хто через фізичну або моральну співучасть спричинив смерть супруга.

Кан. 808 – § 1. У прямій лінії кровного споріднення неправосильним є подружжя між усіма висхідними і нисхідними.

§ 2. У бічній лінії воно є неправосильним аж до четвертого ступеня включно.

§ 3. Ніколи не можна дозволити на подружжя, якщо існує якийсь сумнів, чи сторони є кровноспоріднені в будь-якому ступені прямої лінії або в другому ступені бічної лінії.

§ 4. Перешкода кровного споріднення не помножується.

Кан. 809 – § 1. Посвоячення розриває подружжя в будь-якому ступені прямої лінії і в другому ступені бічної лінії.

§ 2. Перешкода посвоячення не помножується.

Кан. 810 – § 1. Перешкода прилюдної пристойності постає:

1-е - з неправосильного подружжя після розпочаття спільного життя;

2-е - з відомого або явного наложництва;

З-є - з розпочаття спільного життя тих, що зобов'язані до приписаної правом форми вінчання, намагалися б одружитися у присутності цивільного службовця або некатолицького служителя.

§ 2. Ця перешкода розриває подружжя в першому ступені прямої лінії між чоловіком і кровноспорідненими жінки, а також між жінкою і кровноспорідненими чоловіка.

Кан. 811– § 1. На підставі хрещення між хресним батьком і похресником та його батьками виникає духовне споріднення, яке розриває подружжя.

§ 2. Якщо хрещення повторюється умовно, то духовне споріднення не виникає, хіба що знову брав участь в обряді той самий хресний батько.

Кан. 812– Не можуть правосильно одружитися між собою ті, що є зв'язані правовим спорідненням, яке постало з усиновлення в прямій лінії або в другому ступені бічної лінії¹⁸³.

Додаток 2

Функції, які сім'я традиційно виконує в суспільстві:

- житлово-побутову – забезпечує сім'ю житлом, організовує побут та веде домашнє господарство;
- матеріально-економічну – бере участь у суспільному виробництві, планує сімейний бюджет, організовує споживчу діяльність;
- репродуктивну – продовжує людський рід, народжуючи дітей;
- виховну – передає соціальний досвід дорослим членам сім'ї;
- комунікативну – створює сприятливе середовище, необхідне членам сім'ї для організації спілкування та психічно-емоційного відновлення сил;
- рекреативну – організовує вільний час для розвитку інтересів та потреб особистості і відпочинку сім'ї;
- духовну – дбає про духовне взаємозбагачення членів сім'ї;

¹⁸³ Кодекс Канонів Східних Церков, Кан. 790-812.

- соціально-статусну – надає членам сім'ї певний соціальний статус на передачу соціального положення, майна, відтворення соціальної структури;
- сексуально-еротичну – дбає про задоволення в подружжі сексуальних потреб¹⁸⁴.

Додаток 3.

Основними ролями членів сім'ї є:

- відповідальний за матеріальне забезпечення;
- відповідальний за догляд дитини;
- господар - господарка;
- сексуальний партнер;
- організатор дозвілля;
- організатор сімейної традиції (субкультури);
- відповідальний за підтримку зв'язків родини;
- «психотерапевт» сім'ї.¹⁸⁵

Додаток 4

	Ваш сімейний стан:	2002	2004	2006	2009
1	Ніколи не був(ла) у шлюбі	13,8	13,5	14,8	14,6
2	Перебуваю у зареєстрованому шлюбі	60,0	57,3	57,9	59,0
3	Перебуваю у фактичному, незареєстрованому шлюбі	5,0	5,9	4,4	5,4
4	Розлучений(на) офіційно	7,4	7,8	7,7	6,9
5	Розлучився(лась), хоч офіційно не розлучений(на)	1,9	1,5	1,9	1,4
6	Вдовець (вдова)	11,9	14,0	13,3	12,7

Динаміка розподілу населення України за шлюбним станом, %¹⁸⁶

¹⁸⁴ В. Мельник та ін., Сімейні цінності, 9-16.

Н. Ляшенко – Н. Семке, Соціологія сім'ї: конспект лекцій для студентів спеціальності 054 «Соціологія» у 2-х частинах. Ч. 1 Сім'я як соціальний інститут, Харків: НТУ «ХП» 2018, 56-61.

¹⁸⁵ Л. Помиткіна та ін., Психологія сім'ї, 42.

Додаток 5

Роки	1990	1995	2000	2005	2009
Зареєстровані шлюби тис.	482,8	431,7	274,5	332,1	209,4
Зареєстровані розлучення тис.	192,8	198,3	181,3	183,5	134,2
Народжені діти тис.	657,2	492,9	385,1	426,1	510,5
З них народжені поза шлюбом у %	11,2	13,2	17,3	21,4	20,9

Динаміка рівня зареєстрованих шлюбів та розлучень, народжуваності та позашлюбної народжуваності в Україні¹⁸⁷

Додаток 6

Різновиди багатодітних сімей:

1. Свідома багатодітність – це, переважно, сім'я з міцними релігійними, національними чи родинно-сімейними традиціями, яка має чітку внутрішню структуру, захист її членів, ставлення з повагою до старшого покоління. Такі сім'ї легше вирішують внутрішні проблеми та конфлікти. Психологічна атмосфера в таких сім'ях, зазвичай, взаєморозуміння і взаємна підтримка, батьки однаково бачать проблеми та способи їх вирішення.

2. Змішана багатодітність, утворюється в наслідок появи спільної дитини, при повторному одруженні, за наявності інших дітей. Такі сім'ї, у вихованні дітей, мають зачатки «неповної».

3. Неблагополучна багатодітна сім'я, утворюється внаслідок, суперечного моральним і соціальним нормам, способу життя батьків, які є безробітні, алкоголіки, наркомани, психічно неповноцінні, мають низький соціальний статус та освітній рівень. Часто в таких сім'ях діти є засобом, щоб отримати матеріальну та натуральну допомогу.¹⁸⁸

¹⁸⁶ Вісник Львівського Університету, Серія соціологія, вип. 4, 236. Цитовано за С. В. Узун, Сімейна структура населення України та гендерні відносини у родині.

¹⁸⁷ Вісник Львівського Університету, Серія соціологія, вип. 4, 236. Цитовано за С. В. Узун, Сімейна структура населення України та гендерні відносини у родині.

¹⁸⁸ Ю. Ібрагім, «Соціальна педагогіка», 116.

Додаток 7

До жорстокого поводження з дітьми відноситься:

1. Фізичне насильство:

- нанесення побоїв, ран;
- запотиличники, штовхання;
- ляпаси;
- залучення дитини до вживання наркотиків, алкоголю, паління.

2. Психологічне (емоційне) насильство:

- ігнорування, ізоляція;
- словесні образи (вигадування прізвиськ, лайка);
- погрози, залякування («Ти в мене дограєшся!» тощо);
- приниження гідності;
- обвинувачення дитини в тому, в чому вона не винна;
- демонстрація нелюбові, ворожості;
- поводження, як з прислугою;
- ламання та ушкодження особистих речей;
- обмеження спілкування з родичами, друзями, ровесниками.

3. Сексуальне насильство — використання дитини дорослою людиною чи іншою дитиною для задоволення сексуальних потреб або отримання вигоди.

4. Нехтування — відсутність належного забезпечення основних потреб дитини в їжі, одязі, житлі, вихованні, медичній допомозі з боку батьків чи осіб, що їх замінюють¹⁸⁹.

¹⁸⁹ Сімейне насилля: причини та наслідки.